

КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ДЕНЕ ТАРБИЯ БАГЫТЫ

КЫРГЫЗ САЛТТУУ КҮРӨШ ТҮРЛӨРҮНҮН ЖАЛПЫ
ӨНҮГҮҮ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ

Калыс Токтосартов

БИШКЕК 2022

КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ДЕНЕ ТАРБИЯ БАГЫТЫ

КЫРГЫЗ САЛТТУУ КҮРӨШ ТҮРЛӨРҮНҮН ЖАЛПЫ
ӨНҮГҮҮ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ

Калыс Токтосартов

Илимий жетекчи

проф. Докт. Мехмет Түркмен

БИШКЕК 2022

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР

Диссертациялык иш Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Коомдук илимдер институтунун «Магистрдик жана доктордук диссертация жазуу эрежелерине» ылайык жазылып, диссертацияда берилген маалыматтар, эмгектер жана документтер академиялык жана этикалык эрежелерди сактоо менен пайдаланылды. Ар кандай булактардан, отчеттордон алынган маалыматтар илимий жана моралдык эрежелерге ылайык берилди. Диссертацияда колдонулган бардык адабияттарга жана булактарга шилтеме жасалды. Диссертациянын оригиналдуулугуна ынандырып кете алам. Эгерде, эрежелердин бузулгандыгы аныкталса, мага каршы колдонула турган укуктук жоопкерчиликти тартууга даярмын.

Дата : / / 2022

Аты жөнү: Калыс Токтосартов

ETİK BEYAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesine uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Tarih : / / 2022

Adı Soyadı: Kalıs Toktosartov

ПРОТОКОЛ

Калыс Токтосартов даярдаган “Кыргыз салттуу күрөш түрлөрүнүн жалпы өнүгүү перспективасы” аттуу диссертациясы төмөндө көрсөтүлгөн жюри тарабынан **бир добуштан / көпчүлүк добуш** менен Кыргыз-Түрк “Манас” университети, Коомдук илимдер институтунун Дене тарбия жана Спорт багытында магистрдик диссертациясы болуп кабыл алынды.

Жюри	Академиялык даражасы, атыжөнү	Иштеген жери	Диссертациянын мазмуну жана сапаты боюнча магистрдик диссертация деп тастыктайм/ тастыктабайм	Колу
Төрага	Доц. док., М.Саралаев	КМДЖСА		
Мүчө	Доц. док., Унал Түркчапар	КТУ “Манас”		
Мүчө	Проф. док., Мехмет Түркмен	КТУ “Манас”		
Мүчө (илимий жетекчи)	Ага окутуучу, Анаркан Касмалиева	КТУ “Манас”		
Мүчө	Ага окутуучу, Тахмира Сабралиева	КТУ “Манас”		
Мүчө	Ага окутуучу, Марат Сейтказиев	КТУ “Манас”		

Диссертацияны коргогон күнү:

Жюри тарабынан **бир добуштан/көпчүлүк добуш** менен кабыл алынган диссертация Институттун башкаруу кеңешинин..... номердүү жана..... күнкү чечими менен бекитилди.

Проф.Докт. Кадир Ардыч

Коомдук илимдер институтунун мүдүрү

TEZ ONAYI

Kalis Toktosartov tarafından hazırlanan “Genel Perspektiften Kırgız Geleneksel Güreşleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından **OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU** ile KırgızistanTürkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Bu tezin kapsam ve kalite olarak				
Jüri	Unvanı, Adı ve	Çalıştığı Kurum	Yüksek Lisans	İmza
Adı Soyadı	Tezi olduğunu	<i>onaylıyorum / onaylamıyorum</i>		
Başkan	Doç.Dr.Marat SARALAYEV	Kırgızistan Devlet Beden Eğitimi ve Spor Akademisi		
Üye	Doç. Dr.Ünal TÜRKKAPAR	KTÜ “Manas		
Üye	Prof.Dr.Mehmet TÜRKMEN	KTÜ “Manas”		
Üye (Danışman)	Öğr.Gör.Dr.Anarkan KASMALİYEVA	KTÜ “Manas”		
Üye	Öğr.Gör.Dr.Tahmira SABRALİYEVA	KTÜ “Manas”		
Üye	Öğr.Gör.Dr.Marat SEYTKAZİYEV	KTÜ“Manas”		

Tez Savunma Tarihi:

Jüri tarafından **oy birliğiyle/ oyçokluğuyla** kabul edilen bu tez Enstitü Yönetim Kurulu..... sayılı ve tarihli kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr.Kadir ARDIÇ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Калыс Токтосартов
Университет	: Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Багыты	: Дене тарбия
Иштин сыпаты	: Магистрдик диссертация
Беттердин саны	: XVIII+72
Бүтүрүү датасы	2022
Илимий жетекчи	: Проф.др. Мехмет Түркмен

Кыргыз салттуу күрөш түрлөрүнүн жалпы өнүгүү перспективасы

Адамзаттын палеолитке чейинки тарыхынын түпкүрүндө жаралган күрөш сансыз формаларда жана бардык маданияттарда бүгүнкү күнгө чейин сакталып келген. Мунун мындай болушу бир адамдын экинчисинен артыкчылыкка жетүү үчүн мүнөздүү муктаждыгын талап кылган денелик көрүнүштөргө маани берүүгө кеңири жайылган тенденциясы болуп саналат.

Дене тарбия улуттук маданияттын тарыхый калыптанган бөлүктөрүнүн бири, ошондой эле адамды тарбиялоонун маанилүү каражаттарынын бири болуп саналат. Бүткүл түрк элдериндегидей эле кыргыздардын арасындагы күрөш спорттук формат болуу менен чектелбестен, маданий элементтерге бай жана улуттук маданияттын продуктусу катары таанылат.

19-кылымдын аягы, 20-кылымдын башындагы булактарга көз чаптырсак, кыргыздарда салттуу күрөштүн үч түрү күрөшүлүп келгенин байкоого болот. Бүгүнкү Кыргызстанда салттуу күрөштүн үч түрү бар экенин билебиз, алар: Алыш күрөш, Лейлек күрөш жана Кыргыз күрөш. Ошол эле кылымдарда булардын биринчиси Алыш күрөшү Орто Азияда эң кеңири таралган күрөш болгонун көрүүгө болот. Кайрадан ошол эле кылымдардагы булактардан экинчиси болгон салттуу кыргыз күрөшү азыркы Кыргызстандын түндүк аймактарында сейрек өткөрүлгөндүгүн билүүгө болот. Булардын үчүнчүсү болгон Лейлек күрөшү да аталган доорлордо өзбектер менен бирге «Фергана күрөшү» деп аталып, Кыргызстандын түштүк аймагында өткөрүлгөндүгүн көрүүгө болот.

Алыш Күрөш: 2008-жылы, ошол кездеги француз аталышы менен, “Fédération Internationale des Luttes Associées (FILA) / Эл аралык ышкыбоз күрөш федерациясы азыр Бириккен дүйнөлүк күрөш (UWW) курама дүйнөлүк күрөшүнүн салттуу бел боо күрөшү (TBW) катары кошулган. Салттуу белбоо күрөшүнүн алкагында Түркмөнстан, Татарстан жана Башкаркастан, Казак, Латвия, Эстония, Франция, Англия, Канада, Испания, Корея ж.б Континенталдык жана дүйнөлүк чемпионаттар өткөрүлө баштаган.

Кыргыз күрөшү: Аты айтып тургандай, бул салттуу күрөш Кыргызстандын дээрлик бардык аймактарында күрөшүлө турган күрөш. Алыш күрөшкө караганда бир аз эркин

стили, улуттук сапаттары бар.

Лейлек күрөшү: Баткендин Фергана өрөөнүндөгү району болгон жана Фергана атынан 39 айылы бар шаардан алган бул күрөш Өзбекстандын улуттук күрөшү болгон «Фергана кураш» менен бирдей стилде. Өзбектер менен тажиктер бул күрөштү фергана күрөшү деп аташат, анда грек-рим күрөшүндөгүдөй бут менен ойноого тыюу салынган. Күрөш боюнча аймактык уюм аны Кыргызстандын түндүк аймактарына көчүрүү аракетин көрүүдө. Бирок, бул күрөш Алыш менен Кыргыз күрөшүндөгүдөй атактуу болбосо да, алардай курч күрөш болуп саналат.

19-кылымдын экинчи жарымынан азыркы учурга чейин кыргыздын салттуу күрөшүнүн үч түрүнүн калыптанышын жана өзгөрүшүн изилдеп, жана азыркы убакта Алыш күрөшү аябай өнүгүп иш жүзүндө киргенден бери:

17 Дүйнөнүн биринчилиги, 16 Азия чемпионаты, 10 Европа чемпионаты жана 2 Дүйнө кубогу өткөрүлгөндүгүн биле алдык.

Кыргыз күрөшү дагы азыркы учурда өнүгүүнүн үстүндө болуп Азия чемпионаты 2019-жылы 27-28 ноябрда тарыхта биринчи жолу болуп өттү жана ошондой эле Бүткүл Дүйнөлүк көчмөндөр ааламы аттуу мелдеш 2019-жылы Эр Рияд шаары Сауд Аравия өттү ж.б.у.с мелдештер көбөйүп Кыргыз күрөшү өнүгүүдө.

Лейлек күрөшү Алыш күрөш жана Кыргыз күрөшчөлүк өнүкпөсө дагы бул күрөш кызыктуу күрөштөрдүн катарын толуктап Баткен жеринде жана Өзбекистанда жакшы таанылган, анткени бул күрөш Фергана күрөшүнө окшош болгондуктан Өзбектер дагы бул күрөш менен күрөшүп келишет.

Ачкыч сөздөр: Кыргыз, салттуу күрөш, улуттук маданият.

ÖZ

Hazırlayan	: Kalıs Toktosartov
Üniversite	: Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Beden Eğitimi ve Spor
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XVIII+72
Mezuniyet Tarihi	: .../...../2022
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mehmet TÜRKMEN

GENEL PERSPEKTİFTEN KIRGIZ GELENEKSEL GÜREŞLERİ

İnsanlığın Paleolitik tarih öncesi dönemi derinliklerinde doğan güreş, günümüze kadar sayısız formda ve tüm kültürlerde hayatta kalabilmiştir. Bunu yapmış olması, insanın özünde bir kişinin bir başkasına üstünlük kazanma zorunluluğunu gerektiren fiziksellik ifadelerine anlam katması için yaygın bir eğilim göstermesidir. Fiziksel kültür, ulusal kültürün tarihsel olarak oluşturulmuş bölümlerinden biridir ve aynı zamanda bir insanı eğitmenin en önemli araçlarından biridir. Kırgızlarda güreş, tüm Türk halklarında olduğu gibi bir spor formatı olmanın ötesinde kültürel unsurlarla yüklüdür ve milli kültürün ürünüdür.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına ait kaynaklara bakıldığında, Kırgızlarda üç türde geleneksel güreşlerin yapıldığını öğrenebilmekteyiz. Günümüz Kırgızistan’da da yine Alış Güreş, Leylek Güreşi ve Kırgız Güreşi olmak üzere üç türde geleneksel güreşlerin yapıldığını bilmekteyiz. Aynı yüzyıllarda Bunlardan ilki olan Alış Güreş’in, Orta Asya’nın en yaygın güreşi olduğunu görebiliyoruz. Yine aynı yüzyılların kaynaklarından ikincisi olan geleneksel Kırgız Güreş’inin daha seyrek ve bugünkü Kırgızistan’ın kuzey bölgelerinde yapıldığını anlamaktayız. Bunlardan üçüncü olan Leylek Güreşi’nin söz konusu dönemlerde Özbeklerle birlikte “Fergana Güreşi” olarak da adlandırıldığını ve Kırgızistan’ın güney bölgesinde yapıldığını görüyoruz.

Alış Güreş: 2008 yılında o zamanki Fransızca adıyla “Fédération Internationale des Luttes Associées (FILA) / Uluslararası Amatör Güreş Federasyonu”, şimdiki adıyla “United World Wrestling (UWW) Bileşik Dünya Güreşi” bünyesinde bulunan “Traditional Belt Wrestling (TBW) / Geleneksel Kuşak Güreşi” bünyesine dahil edildi. Buraya bağlanmakla birlikte Türkmenistan, Tataristan ve Başkurdistan, Kazak, Letonya, Estonya, Fransa, İngiltere, Kanada, İspanya, Kore vb UWW bünyesine bağlanan ulusal güreşlerle birlikte aynı kurallara tabii tutuldu. Kıta ve Dünya şampiyonaları yapılmaya başladı. Fakat Popülerite beklentisi gerçekleşmediği gibi orjin tarzından uzaklaşarak milli nitelik ve anlam kaybına uğradı.

Kırgız Güreş: Adından da anlaşılacağı gibi bu geleneksel güreş, çok popüler olmasa da Kırgızistan’ın coğrafyasının hemen her bölgesinde yapılabilen bir güreştir. Alış güreşten biraz daha özgür bir stile ve milli niteliklere sahiptir.

Leylek Güreş: Fergana vadisinde Batken’in bir ilçesi olan ve 39 köyü ile bu ilçede daha çok yapılmakta olduğu için adını buradan alan bu güreş, Özbekistan milli milli güreşi olan “Fergana Kuraş” ile aynı stile sahiptir. Greko-Romen güreş gibi ayaklarla oyunun yapılması yasak olan Leylak güreşine Özbekler ve Tacikler Fergana Güreşi demektedirler. Bölge güreş otoriteleri tarafından Kırgızistan’ın kuzey bölgelerine de taşınmaya çalışılmaktadır. Ancak bu güreş Alış ve Kırgız güreşi kadar tanınmasa da en azından onlar kadar yoğunlukta yapılmaktadır. Bu üç Kırgız geleneksel güreşinin 19. Yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar baktığımızda

Alış güreş daha da gelişmiş. Çünkü şimdiki zamana kadar:

17 Dünya şampiyonası, 16 Aziya şampiyonası, 10 Avrupa şampiyonası ve 2 Dünya kupası düzenlenmiştir

Kırgız güreşi de şimdi geliyor 2019.11.28 yıl ilk kez Aziya şampiyonası düzenlenmiş ve sonra da Er Riyad Saud Arabiyada Dünya Göcebe oyunları düzenlenmiş v.b. turnuvalar çok düzenleneyip böylece Kırgız güreş geliyordu.

Leylek güreş Alış ve Kırgız güreşi kadar gelişmemiş olsa bile bu güreş çok ilginç ve iyi bir güreştir. Çünkü Leylek güreşle Fergana güreşi benzediği için bu güreşi özbekler de yapıyor.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, geleneksel güreş, ulusal kültür.

АННОТАЦИЯ

Подготовил	: Калыс Токтосартов
Университет	: Кыргызско – Турецкий университет «Манас»
Направление	: Физическая культура
Вид исследования	: Магистерская диссертация
Количество страниц	: XVIII+72
Дата окончания	: .2022
Научный руководитель	: Проф.др. Мехмет ТУРКМЕН

Перспективы развития традиционных видов кыргызской борьбы

Борьба, которая лежит в основе допалеолитической истории человечества, сохранилась в бесчисленных формах и во всех культурах. Это обычная тенденция сосредотачиваться на физических симптомах, которые требуют врожденной потребности одного человека получить преимущество над другим.

Физическое воспитание является одним из важнейших инструментов развития человека, а также одной из исторически сложившихся частей национальной культуры. Как и у всех тюркских народов, борьба является не только видом спорта, но и продуктом национальной культуры, богатым культурными элементами.

Если обратиться к источникам конца 19-начала 20 веков, то можно увидеть, что у кыргызов существует три вида традиционной борьбы. Сегодня мы знаем, что в Кыргызстане существует три вида традиционной борьбы: Алыш күрөш, Лейлек күрөш и Кыргыз күрөш. Алыш күрөш, первая из них в те же века, была наиболее распространена в Средней Азии. Из источников тех же веков известно, что традиционная киргизская борьба редко проводится в северных районах современного Кыргызстана. Третье из них, Лейлек күрөш, также известное как «Ферганская борьба», проходило на юге Кыргызстана.

Алыш күрөш: в 2008 году под тогдашним французским названием «Международная федерация любительской борьбы» (FILA) / Международная федерация любительской борьбы теперь присоединилась к United World Wrestling (UWW) как традиционная World Wrestling (TBW). В рамках традиционной борьбы на поясах проводились континентальные и мировые чемпионаты в Туркменистане, Татарстане и Башкортостане, Казахстане, Латвии, Эстонии, Франции, Англии, Канаде, Испании, Корее и других странах.

Кыргызская борьба: Как следует из названия, это традиционная борьба, которой можно заниматься практически в каждом регионе Кыргызстана. Обладает чуть более либеральным стилем и национальными качествами по сравнению с Алыш күрөш.

кураш, национальную борьбу Узбекистана. Узбеки и таджики называют это ферганской борьбой, что запрещает игру ногами, как в греко-римской борьбе. Региональная борцовская организация пытается переселить его на север Кыргызстана. Однако, хоть эта борьба и не так известна, как Алыш күрөш и Кыргыз күрөш, но она такая же напряжённая, как у них.

Эти три вида традиционной кыргызской борьбы со второй половины 19 века по настоящее время, и с момента развития борьбы алыш до наших дней:

Мы узнали, что было проведено 17 чемпионатов мира, 16 чемпионатов Азии, 10 чемпионатов Европы и 2 Кубка мира.

Кыргызская борьба (Кыргыз Күрөш) продолжает развиваться: впервые в истории 27-28 ноября 2019 года прошел чемпионат Азии, а в 2019 году в Эр-Рияде, Саудовская Аравия, прошел чемпионат мира среди кочевников.

Лейлек күрөш не так уж развито как Алыш күрөш и Кыргыз күрөш но этот вид борьбы являются одними из самых интересных и известных в Баткене и Фергане (Узбекистан), так как эти виды борьбы схожи с ферганской борьбой, борются и узбеки.

Ключевые слова: Кыргызы, традиционная борьба, национальная культура.

ABSTRACT

Author	: Kalys Toktosartov
University	: Kyrgyz – Turkish Manas University
Department	: Physical Education and Sports
Research Type	: Master Thesis
Number of Pages	: XVIII+72
Graduation Date	:
Supervisor	: Prof. Dr. Mehmet TURKMEN

Kyrgyz Traditional Wrestlings From General Perspective

Wrestling, which was born in the depths of the Paleolithic prehistory of humanity, has survived in countless forms and in all cultures until today. The fact that it has done so is the widespread inclination of man to give meaning to expressions of physicality that entail an inherently imperative for one person to gain superiority over another. Physical culture is one of the historically formed parts of the national culture, and is also one of the most important means of educating a person. Wrestling among the Kyrgyz, as in all Turkish peoples, is beyond being a sports format, it is loaded with cultural elements and is a product of national culture.

When we look at the sources of the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, we can learn that three types of traditional wrestling were made in the Kyrgyz people. We know that in today's Kyrgyzstan, there are three types of traditional wrestling, namely Alysh Wrestling, Leylek Wrestling and Kyrgyz Wrestling. In the same centuries, we can see that the first of these, Alis Wrestling, was the most common wrestling in Central Asia. Again, from the sources of the same centuries, we understand that the traditional Kyrgyz Wrestling, which is the second one, was performed less frequently and in the northern regions of today's Kyrgyzstan. We see that the third of these, Leylek Wrestling, was also called "Fergana Wrestling" together with the Uzbeks in the said periods and was performed in the southern region of Kyrgyzstan.

Alysh Wrestling: In 2008, the French name at that time was “Fédération Internationale des Luttes Associées (FILA) / International Amateur Wrestling Federation”, now known as “Traditional Belt Wrestling (TBW) / Traditional Belt” within the body of “United World Wrestling (UWW) Compound World Wrestling” Wrestling” was included in its structure. While being affiliated here, Turkmenistan, Tatarstan and Bashkortostan, Kazakh, Latvia, Estonia, France, England, Canada, Spain, Korea etc. were subjected to the same rules as the national wrestlings affiliated with the UWW. Continental and World championships began to be held. However, the expectation of popularity did not materialize, and it lost its national character and meaning by moving away from its origin style.

Kyrgyz Wrestling: As the name suggests, this traditional wrestling is a wrestling that can be done in almost every region of Kyrgyzstan's geography, although it is not very popular. Alysh has a slightly more free style and national qualities than wrestling.

Leylek Wrestling: This wrestling, which is a district of Batken in the Fergana valley and takes its name from this town with its 39 villages, has the same style as the "Fergana Kuraş", the national national wrestling of Uzbekistan. Uzbeks and Tajiks doesn't call Fergana wrestling, in which is

not as well-known as Alysh and Kyrgyz wrestling, it is at least as intense as they are.

From the second half of the 19th century to the present day, examine the development and change of the traditional 3 type of the Kirghiz wrestling, and nowadays Alish wrestling has developed a lot and since it included in UWW: 17 World Championship, 16 Asia Championship, 10 Europe Championship and 2 World Cup has been made. The Kyrgyz wrestling is in the process of development today and the Asian championship was held for the first time on November 27-28 in 2019 and at the same time, the World Nomad Game competition in the same year was held in Riyadh, Saudi Arabia. Leylek Wrestling is less popular than Alysh and Kyrgyz wrestling but it is one most interesting type of wrestling, mostly in Batken region and in Uzbekistan it is well known type of wrestling. The reason why Leylek wrestling is popular in Uzbekistan is, Leylek and Fergana wrestling are about similar, that's why it is popular among Uzbek people.

Keywords: Kyrgyz, traditional wrestling, national culture.

БАШ СӨЗ

Бул диссертациялык ишти изилдөөдө илимий жетекчим, профессор Доктор Мехмет ТҮРКМЕН жана Сыймык АРСТАНБЕКОВ агайга берген кеңештери жана көрсөткөн жардамы үчүн терең ыраазычылыгымды билдиремин. Ошондой эле, жалпы мугалимдерге, ар тараптан колдоп келген ата-энеме, жана бир туугандарыма рахматымды айтамын.

Бишкек - 2022

Калыс Токтосартов

МАЗМУНУ

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР	iii
ПРОТОКОЛ.....	iv
TEZ ONAYI.....	v
КЫСКАЧА МАЗМУНУ	vi
ÖZ.....	viii
АННОТАЦИЯ.....	x
ABSTRACT	xii
БАШ СӨЗ	xiv
МАЗМУНУ.....	xv
КЫСАРТУУЛАР	xvii
КИРИШҮҮ.....	1

I БӨЛҮМ

КЫРГЫЗ УЛУТТУК КҮРӨШ ТҮРЛӨРҮНҮН ӨНҮГҮҮ ПЕРСПЕКТИВИНЕ

САЛЫШТЫРМА АНАЛИЗИ

1.1.	Улуттук кыргыз күрөшүнүн өнүгүү перспективи.....	6
1.2.	Алыш күрөшүнүн тарыхы жана өнүгүү перспективи.....	15
1.3.	Лейлек күрөшүнүн тарыхы жана өнүгүү перспективи.....	18

II БӨЛҮМ

КЫРГЫЗ УЛУТТУК КҮРӨШ ТҮРЛӨРҮНҮН ТАЛДООДО ИЛИМИЙ ИШТИН

УЮШТУРУЛУШУ, МЕТОДИКАСЫ

2.1.	Илимий-изилдөө ишин уюштуруу.....	24
2.2.	Илимий-изилдөө ишинин методикасы.....	24
2.3.	Экинчи бөлүм боюнча корутунду.....	26

III БӨЛҮМ

ИЛИМИЙ ИЗИЛДӨӨНҮН ЖЫЙЫНТЫГЫ

3.1.	Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларынын мелдештерде көбүн эсе колдонулушу.....	27
------	---	----

3.2. Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн ыкмаларын талдоо.....	40
3.3. Үчүнчү бөлүмдүн корутундусу	49
КОРУТУНДУ	51
ÖZET	52
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР.....	69
ӨМҮР БАЯН	72

КЫСКАРТУУЛАР

ЖБУС	Жана башка ушул сыяктуу
СМ	Сантиметр
КГ	Килограмм
Сек	Секунда
UWW	United World Wrestling
TBW	Traditional Belt Wrestling

Диаграммалардын тизмеси

ДИАГРАММА-3.1.....	27
ДИАГРАММА-3.2.....	28
ДИАГРАММА-3.3.....	29
ДИАГРАММА-3.4.....	30
ДИАГРАММА-3.5.....	31
ДИАГРАММА-3.6.....	32
ДИАГРАММА-3.7.....	33
ДИАГРАММА-3.8.....	34
ДИАГРАММА-3.9.....	35
ДИАГРАММА-3.10.....	36
ДИАГРАММА-3.11.....	37
ДИАГРАММА-3.12.....	38
ДИАГРАММА-3.13.....	39

Сүрөттөрдүн тизмеси

CYPӨT-1.....	40
CYPӨT-2.....	41
CYPӨT-3.....	42
CYPӨT-4.....	43
CYPӨT-5.....	44
CYPӨT-6.....	45
CYPӨT-7.....	46
CYPӨT-8.....	47
CYPӨT-9.....	48

КИРИШҮҮ

Адамзаттын тарыхынын түпкүрүгүндө жаралган күрөш сансыз формаларда жана бардык маданияттарда бүгүнкү күнгө чейин сакталып келген. Мунун мындай болушу бир адамдын экинчисинен артыкчылыкка жетүү үчүн мүнөздүү муктаждыгын талап кылган денелик көрүнүштөргө маани берүүгө кеңири жайылган тенденциясы болуп саналат.

Дене тарбия улуттук маданияттын тарыхый калыптанган бөлүктөрүнүн бири, ошондой эле адамды тарбиялоонун маанилүү каражаттарынын бири болуп саналат. Бүткүл түрк элдериндегидей эле кыргыздардын арасындагы күрөш спорттук формат болуу менен чектелбестен, маданий элементтерге бай жана улуттук маданияттын продуктусу болуп саналат.

Изилдөө теманын актуалдуулугу: 19-кылымдын аягы, 20-кылымдын башындагы булактарга көз чаптырсак, кыргыздарда салттуу күрөштүн үч түрү күрөшүлүп келгенин байкоого болот. Бүгүнкү Кыргызстанда салттуу күрөштүн үч түрү бар экенин билебиз, алар: Алыш күрөш, Лейлек күрөш жана Кыргыз күрөш. Ошол эле кылымдарда булардын биринчиси Алыш күрөш Орто Азияда эң кеңири таралган күрөш болгонун көрүүгө болот. Кайрадан ошол эле кылымдардагы булактардан экинчиси болгон салттуу кыргыз күрөшү азыркы Кыргызстандын түндүк аймактарында сейрек өткөрүлгөндүгүн билебиз. Булардын үчүнчүсү болгон Лейлек күрөшү да аталган доорлордо өзбектер менен бирге «Фергана күрөшү» деп аталып, Кыргызстандын түштүк аймагында өткөрүлгөндүгүн көрүүгө болот.

Алыш Күрөш: 2008-жылы, ошол кездеги француз аталышы менен, “Fédération Internationale des Lutttes Associées (FILA) / Эл аралык ышкыбоз күрөш федерациясы азыр Бириккен дүйнөлүк күрөш United World Wrestling (UWW) курама дүйнөлүк күрөшүнүн салттуу бел боо күрөшү Traditional Belt Wrestling (TBW) катары белгилүү. Салттуу белбоо күрөшүнүн алкагында Түркмөнстан, Татарстан жана Башкаркастан, Казак, Латвия, Эстония, Франция, Англия, Канада, Испания, Корея ж.б Континенталдык жана дүйнөлүк чемпионаттар өткөрүлө баштады. Кыргыз күрөшү: Аты айтып тургандай, бул салттуу күрөш

Кыргызстандын дээрлик бардык аймактарында күрөшүлө турган күрөш. Алыш күрөшкө караганда бир аз эркин стили, улуттук сапаттары бар.

Лейлек күрөшү: Баткендин Фергана өрөөнүндөгү району болгон жана Фергана атынан 39 айылы бар шаардан алган бул күрөш Өзбекстандын улуттук күрөшү болгон «Фергана күрөшү» менен бирдей стилде. Өзбектер менен тажиктер сирень күрөшүн фергана күрөшү деп аташат, анда грек-рим күрөшүндөгүдөй бут менен ойноого тыюу салынган. Күрөш боюнча аймактык уюм аны Кыргызстандын түндүк аймактарына көчүрүү аракетин көрүүдө. Бирок, бул күрөш Алыш менен Кыргыз күрөшүндөгүдөй атактуу болбосо да, алардай курч күрөш болуп саналат.

19-кылымдын экинчи жарымынан азыркы учурга чейин кыргыздын салттуу күрөшүнүн үч түрүнүн калыптанышын жана өзгөрүшүн изилдеп, алар ааламдашуу жана глобалдаштыруу басымында кандай улуттук өзгөчөлүктөрүн жоготту? Популярдуулуктун өсүшү же азайышы барбы? Мындай суроолорго объективдүү жооп берүү үчүн, бул диссертацияны даярдадык. Салттуу күрөш Кыргызстанда эң популярдуу спорт түрү болбосо да, бул улуттук өзгөчөлүктү чагылдырган иш-чара бир нече жылдардан бери келе жатат. Кыргыздардын арасында күрөштөй символикалык “салмак” көтөргөн көк бөрүдөн башка спорт түрү жок. Күрөш туудурган эмоциялар статикадан жана мыйзамдан алыс. Күрөштүн символдорунун жана сүрөттөрүнүн интерпретациялары, албетте, ар кандай жолдор менен колдонулушу мүмкүн жана гегемондук процесстерде жана алардын карама-каршы аналогдорунда курал катары кабыл алынышы мүмкүн. Чындыгында күрөш улуттук күч жөнүндөгү мифтерди жаратууда жана адеп-ахлактык тарбиялоодо, адептүүлүктү түшүнүүдө мелдештерде, демонстрацияларда системалуу түрдө колдонулат (Батыш дүйнөсүндөгү Рыцарылык түшүнүгүндөгүдөй). Албетте күрөш спорту менен машыгуу – бул жөн гана символдор аркылуу “табигый” күрөш инстинкттерин билдирүү же болбосо жөн гана тер чыгаруу эмес, бул кеңири моралдык-саясий резонанстагы коомдук баалуулуктардын айланасында уюшулган кылдат структураланган коомдук уюм десек жаңылышпайбыз.

Адам эмгек куралдарын иштеп чыгууда гана эмес, негизги өндүрүштүк күч катары адамдын организмдин тынымсыз өркүндөтүү процессин жүрүзүү менен адамга айланат. Аңчылык эмгектин түрү катары адамдын өнүгүүсүндө негизги ролду ойногон. Эмгек процессинде сапаттык жактан жаңы ыктарга жана кыймылдарга ээ болуу менен адам биологиялык мыйзамдардын чексиз үстөмдүгүнөн кутулуп, анын өнүгүшүндө коомдук-тарыхый моделдер чечүүчү мааниге ээ болгон. Мындай түшүндүрүү менен спорттун келип чыгышы өндүргүч күчтөрдүн өнүгүшү менен түп-тамырынан байланыштуу. Балалык жана бала тарбиялоо дүйнөсү эски жана ошол эле учурда адам жана коомдук илимдердин жаңы жана маанилүү предмети катары таанылат. Балдарды кандай тарбиялап жатканын билбей туруп, элдин жашоо образынын, коомдук тарыхынын өзгөчөлүгүн түшүнүү мүмкүн эмес. Бул диссертациянын негизги көйгөйү – кыргыз элинин салттуу күрөшү ааламдашуу процессинин таасирине дуушар болуп, популярдуулугун жоготуп, уюмдашуусу азайып, улуттук маданий элементтерин жоготуп, оригиналдуулугун жоготуп жаткандыгы.

Изилдөөнүн божомолдоосу:

Кыргыздардын дене тарбиясы салттуу байлыктарга негизделген, алар элдин өнүгүүсүнө жана уланышына өзгөчө болгон чарбалык турмуш жана бул жашоону азыктандырган географиялык чөйрө. Күрөш маданиятынын муундар ортосундагы өзгөчөлүктү, байланышты сактоого жардам берген эң маанилүү элементтеринин бири – элдин нукура оюндарынын ичинен башкы баалуулукка ээ болгон салттуу спорттун түрлөрүнөн тышкары маанилерди берүү. Кыргыздардын жаратылыш шарттары, тарыхый өнүгүү өзгөчөлүктөрү салттуу күрөш аркылуу улуттук өзгөчөлүк берип, өзгөчөлөнгөн. Демек, башка этностук топтордон өзгөчөлөнүп турган күрөш оюндары бар жана айырмачылыкты ритуалдык мааниге өзгөчө басым жасоо менен талдап чыгууга болот.

Изилдөө кыргыз элинин коомдук маданиятынын салттуу күрөштү өстүрүү маданияты сыяктуу маанилүү курамдык бөлүгүн мүнөздөөгө мүмкүндүк берет. Салттуу билим берүү маданияты – өсүп келе жаткан муундун ассимиляциясын камсыздоого багытталган социалдаштыруу механизмдеринин жана институттарынын, тарбиялоо каражаттарынын, ыкмаларынын жана

жолдорунун, эмпирикалык педагогикалык көз караштардын жана көз караштардын жыйындысын камтыган салттардын, идеялардын, нормалардын жана баалуулуктардын комплекси зарыл билим системасы болуп саналат. Бул контекстте салттуу күрөш элдик маданияттын эң бай жана көп кырдуу катмары болуп саналат, ал ар бир этностун жана анын этникалык маданиятынын жашоосунун жана сакталышынын негизги маселелери менен байланышкан.

Бул макалада 19-20-кылымдардын башындагы түрк элдерине мүнөздүү социалдашуу моделине талдоо берилген салттуу күрөш анын ушул коомдук-тарыхый чөйрөдө ийгиликтүү жана натыйжалуу алдыга жылды деген корутундубузга чоң роль ойной алат. Жана бул шарттарда кээ бир деңгээлде билим берүүнүн коомдук нормасынан пайдаланышкан. Байыркы цивилизациялардын дээрлик бардыгында байкалган күрөш ар бир элдин маданиятында ар кандай өлчөмдө орун алып, ар кандай канааттануу стили менен ар кандай функцияларды аткарган. Байыркы цивилизациялардын ичинен күрөш кыргыздардын коомдук түзүлүшүнүн жана турмушунун дээрлик бардык баскычтарында байкалып, искусствонун, адабияттын, үрп-адат, каада-салттын калыптанышында маанилүү орунду ээлеген. Кыргыздарда күрөш улуттук, диний, чарбалык, жеке, жалпы той сыяктуу коомдук жөрөлгөлөрдүн да ажырагыс бөлүгү болгон. Тилекке каршы, кыргыздын салттуу күрөшү боюнча академиялык деңгээлде монографиялык изилдөө жок. 19-кылымдан азыркы учурга чейин бир же бир нече абзацтан турган көптөгөн суб рубрикалар бар. Бул жазылган диссертациябыздын аягында китеп кылып даярдап, жок дегенде ушул улуттук маданияттын үзүрү болгон салттуу күрөштү келечек муундарга мурас катары калтырып, түрк элдерине, дүйнөлүк спортко таанытууну максат кылдык. Айрыкча, кошумчалай кетсек, ааламдашып жаткан дүйнөбүздө дээрлик күн сайын салттуу маданият чөйрөлөрүнүн бири тарап, кыргыздын улуттук маданият продуктусу салттуу күрөштө өз үлүшүн алгандан ашыкча болду. Кыргыз улуттук маданиятынын бардык материалдык-руханий (светтик жана диний) аспектилерин камтыган салттуу күрөштү түшүнүүдө мактанган баалуулуктардын жыйындысы катары эмес, жашап өткөн баалуулуктардын түйүнүнө айландыруу максатын көздөйт.

Учурда улуттук кыргыз күрөш жана классикалык алыш жана лейлек күрөшү менен машыгуулардын саны жылдан - жылга өсүүдө, улуттук кыргыз жана классикалык күрөш менен машыккан балбандар дүйнөлүк жана эл аралык аранедагы мелдештерде көптөгөн ийгиликтерге жетишүүдө. Демек улуттук кыргыз күрөшүнүн ыкмалары канчалык деңгээлде негизи натыйжалуулугу бар экенин аныктоо максатында жогоруда айтылган илимий иш багытталган. Негизги максатыбыз канчалык деңгээлде улуттук кыргыз күрөш ыкмалары натыйжалуу таасир тийгизеерин аныктоо менен бирге болочок балбандарга жана машыктыруучуларга сунуш пикирлерди айтуу, жана ошондой эле улуттук кыргыз күрөш жана классикалык алыш, лейлек күрөштөрүн айырмачылыктарын түзүү илимий иштин негизинде турат.

Изилдөөнүн максаты:

Улуттук кыргыз күрөштөрүнүн айырмачылыктарын жана өнүгүү перспективин изилдөө.

Изилдөөнүн милдети:

1. Улуттук кыргыз күрөшү жана классикалык алыш жана лейлек күрөштөрүнүн классификациялык бөлүнүштөрүнүн айырмасын аныктоо.
2. Улуттук кыргыз күрөшү менен машыккан балбандардын ыкмаларды колдонуу өзгөчөлүктөрүн тактоо.

Изилдөөнүн объектиси:

Кыргыз күрөшү жана классикалык алыш жана лейлек күрөшү боюнча машыккан балбандар.

КЫРГЫЗ УЛУТТУК КҮРӨШ ТҮРЛӨРҮНҮН ӨНҮГҮҮ ПЕРСПЕКТИВИНЕ САЛЫШТЫРМА АНАЛИЗИ

1.1. Улуттук кыргыз күрөшүнүн өнүгүү перспективи

Кыргыз эли көп урууларды бириктирип, байыркы убакта Тянь-Шань жана Енисейдин жогору жагын ээлеген. Кыргыздар – Борбордук Азия өрөөнүн мекендеген этникалык бир түрлүү жана бир түрдүү эмес топтордон, уюмдардан, уруу- уруулардан куралган байыркы эл. Кыргыз калкы уруулары Орусиянын курамына чейин өздөрүнүн эркиндиги, көз карандысыздыгы үчүн күрөшүп келишкен. Дене тарбия көнүгүлөрүнүн пайда болгонунун бирден бир себеби күнүмдүк үй турмушта, экономикалык жана табигый жашоо шарттарына тыгыз байланышта болгон. Ошондуктан Кыргыз калкы физикалык даярдыктарын дайыма өркүндөтүп жакшыртып жаңылап турушкан. Кыргыздар топ-топ болуп жашагандыктан улам уруулар арасында чыр чатактар, жакынкы коңшу өлкөлөр арасында араздашуулар, жер талашуулар, мал мүлк, байлык, бийлик талашуулар тыйылган эмес, бул себептен ар дайым коркунуч туудурган. Ошонун негизинде найза, эр сайыш, оодарыш, күрөш спорттору келип чыкан. Кыргыз элинин экономикалык, политикалык калыптанышы менен бирге улуттук спорт түрлөрү, дене тарбия көнүгүүлөрү кошо калыптанган. Кыргыз элинин түпкү ата теги болгон, сак уруусу жөнүндө байыркы тарыхчылардын жазуулары, кызыгууну пайда кылат. Сак уруунун тарыхында, салгылашуулар көп. Ал убакта дене тарбия системасы калыптанган. Байыркы грек жазуучусу Клавдий Элиан (Пестрые рассказы 1989. 256 бет) (б.з. II-III к.) китебинде жазган: сак уруусунда салт болгон: «Сактардын кимиси кызга үйлөнгүсү келсе, анда ал адам ошол кыз менен күрөшкө түшүшү керек болчу. Эгер ал күрөштө кыз жеңишке жетсе, анда ал жигит кыздын туткуну жана анын кол астында жүрөт; ал эми кызды жеңгенде гана өз бийлигине жете алат. Сактарда күрөш менен жаш жигиттердин денесин чыңдоого колдонушкандыгын айтууга болот. Кыргыз элинин «күрөш» спорт түрү түп тамыры менен тээ илгерки убакытка барып такалат.

Кыргыз элинин тарыхы – бул ар кайсы баскынчылар менен биринин артынан бири менен үзгүлтүксүз, салгылашуулар жана беттешүүлөр болуп келген. Уйгурлар (IX к.), кара кытай (X к.), монголдор (XII к.), Монголстандын монгол хандары (XI к.), калмактар (XVII-XVIII к.) жана Кокон хандыгы (XIX к. биринчи жарымы) булардын бардыгы эркин кыргыз көчмөн калкын өздөрүнө багындырып алууга аракеттенишкен. Кыргыз эли ошол негизге байланыштуу ар дайым согушка даяр болушу кажет болчу, согуш куралдарды өнүктүрүп, денени чыңдоо үчүн көнүгүүлөрдү улуттук оюндардын коштосунда өнүктүрчү.

Нечен тарыхты камтыган узак убакытта кыргыз эли социалдык жана экономикалык абалына жараша, ар кандай дене тарбиялык көнүгүүлөрүн пайда кылып өнүктүргөн. Согушка керектелүүчү дене тарбия даярдыгы чарбачылыкта да керектелип, коргоого да даяр болушкан. Согушка даярданууда «күрөш» бул кыргыз элинде даярдоочу каражат болуп эң биринчи орунда байыркы убактан бери колдонуп келет. «Монголдор Түркстанда өз бийлигин жүргүзгөн убакта согушта керектелүүчү көнүгүүлөрдү өзүнө камтыган «күрөш» спорт түрү, күчтүү баатырларды камдаганга колдонгон», – деп Ю.С.Шоломинцкий өзүнүн изилдөө эмгегинде (Физкультура и спорт узбекской СССР М- ФиС, 1992.-89с.) жазган. Негиздөөчү аныктамалар, күрөш спорт түрү согуш көнүгүүлөрүндө, тарбиялоодо башкы орунду ээлерин, баалуу булактардан билүүгө болот. Бул элдик оозеки чыгармалардан эпос эпикалык чыгармаларында кездештирүүгө болот. Элдик чыгармаларда күрөштү сүрөттөө орчундуу орунду ээleri белгилүү. Фольклор – бул элдин түгөнгүс акылмандыктын булагы. Элдик оозеки чыгармалардагы тарыхый жана эстетикалык таануучулук жагы бар экендигин бир нече катар белгилешкен. «Бул материалдын негизинде элдин кыйналуусу жана күтүүсү жөнүндө жакшы изилдөө жазууга боло тургандыгын», – айткан. Совет бийлиги учурунда кыргыз фольклорун жыйноо, систематизациялоого жана изилдөөсүнө чоң күч аракеттер жумшалган. Кыргыз фольклору туралуу бир катар изилдөөлөр жазылып басылып чыккан. Бирок элдик спорт түрлөрү жана «күрөш», оозеки чыгармачылыкта терең изилденбеген тема. Анын сөзсүз илимий, саясий жана тарбиялык машыгуу деңгээлин бар экени анык. «Маданиятты жогорку деңгээлге жеткирүү үчүн, маданияттын тарыхына, бүткүл дүйнөлүк адамдын маданият

аманатына кайрылышыбыз керек» дагы «Өз өлкөң мындан да жакын болсо десең, анын тарыхын билишиң керек».

Кыргыз эли өзүнүн 2000 жыл камтыган тарыхында, анын ичинде бир нече жолу өз эгемендүүлүгүн жоготуп, кайра кайтарып алган учурлар болгон, биздин күнгө чейин сонун, баалуу оозеки чыгармаларын сактап келишүүдө. Ал чыгармаларында бүт кыргыз элинин жашоо-турмушунун ар кандай кырдаалдарын өзүнө камтып, анын өздүк маданиятын эркиндикти сүйүүнү, баатырдыкты жана эрдикти көптөгөн душмандарга каршы колдонушкан. Элдик оозеки чыгармачылыгын өркүндөшүнө каршы, көптөгөн кыйынчылыктар пайда болгон. Социалдык жана улут куугунтулугу, мусулмандардын диний көз карашы, жакырчылык. Булардын бардыгы чыгармачыл адамдардын өсүшүнө кыйынчылык жаратып жолтоо болгон. Ал эми бай манаптар фольклорду өзүнүн кызыкчылыгы үчүн колдонушкан. Алар колунда бар гана калктын катмары оозеки чыгармаларын эң сонун айтышат, деңгээли менен калктын чыгармачылсыз дегенин билдиришкен.

Кыргыз элинин жашоосунун бардык багыттары фольклордо орун алгандыгы жөнүндө маалыматтарды айтууга болот. Эпикалык чыгармаларда өзгөчө кыргыз улуттук күрөшүн сүрөттөө орчундуу орунду ээлейт. Азыркы убакка чейин массалык калктын чогулуусу улуттук оюн-зооктор, күрөшү менен кызык.

Этнограф С.М. Абрамзон кыргыз элинин жашоосун жана маданиятын (Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи 1971. 300с) деген ишинде изилдеген. «Мындай көңүл ачуунун негизги мүнөздөмөсү, тарых менен байланыштуу. Согуш учурларда, жоортулдар ар дайым коргоого жана чабуулга даяр болуу үчүн керектүү сапаттарды өркүндөтүшкөн М.: күчтү, чечкиндүүлүктү, шамдагайлыкты. Согушту жеңүүдөн кийинки элдик майрамдоо менен уланган», – деп тастыктаган. Ошол себепке байланыштуу дене тарбия көнүгүүлөрү жана оюндар спецификалык мүнөзгө ээ болгон. Анын согушка керектүү экендиги аныкталат. Жаш жигиттерди көчмөндүк жана согушка даяр болууга, оюн-зоок менен даярдоого мүмкүн болчу.

Кыргыз элинин улуттук спорт жана оюн-зоок түрлөрүн изилдөөсүнө оозеки чыгармачылыгы негизги жана жалгыз булагы болуп эсептелет. Негизги

кызыкчылыкты кыргыз элинин «Манас» эпосундагы Манас баатырдын эрдиктери жана карапайым кыргыз элинин жашоосу чагылдырылган. Манас баатырдын ойрот, каракытай, манжур жана башка баскынчылар менен болгон салгылашуулар «Манас» эпосунда даңазалуу Манас баатырдын, баласы Семетейдин жана небереси Сейтек жөнүндө айтылган. Бул эпос IX кылымда жаралган деп көп изилдөөчүлөр айтып келишкен.

«Манас» эпосу кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхый булак болуп эсептелет. Кыргыз элинин эркиндигине болгон күрөш сүрөттөлөт. Манас баатырдын жана анын кырк чоросунун образында негизги касиеттери: баатырдыгы, эркиндикти сүйгөндүгү, жана тырмышчактыгы алдыга койгон багыттарга жетүү үчүн колдонгон. «Манас» эпосунда оюндун түрлөрү жана кыргыздарда кезиккен спорт түрлөрү бар. Үйлөнүү тойлор, аштар учурунда улуттук ар кандай спорт түрлөрүн жана жарыштарды камтып, сонун сүрөттөгөн. Калмактын Жолой балбанына катагандын хан Кошой карысынын беттешүүсү чоң кызыгууну жаратат. «Манас» эпосунан айтылуу Көкөтөйдүн ашындагы Жолой менен Кошойдун күрөшүнөн үзүндү келтире кетели.

1.1.1 Улуттук кыргыз күрөшү Совет доорундагы абалы.

Маданият революцияны баштоодо, дене тарбияны өнүгүүгө чоң күч жумшалган. Ошол убактан айыл-кыштактарда салтты колдонушуп, улуттук спорт оюндарын дагы колдонуп келишчү. Ага байланыштуу карапайым калкты дене тарбия менен машыгууну улуттук оюндар аркылуу кызыктыруу болгон.

Күрөш спортун өнүктүрүү үчүн жаштарды тартуу жана дене тарбияны үгүттөө. Республикада, бүт аймактарда массалык салттар жана улуттук оюндарынын мелдештери анын ичинен күрөш спорт түрүн алдыңкы орунда өтчү. 1922-жылы Пишпектин комсомол окутуучулары чоң спорттук майрам уюштурушкан. Анын программасына улуттук күрөш киргизилген. 1928-жылдан баштап улуттук спорт оюндарын өнүктүрүү үчүн Суусамыр жайлоосунда улуттук күрөш боюнча мелдештер өткөрүлүп турчу. 1929-жылы биринчи республикалык айыл-кыштактарда дене тарбиячылардын жыйналышы болуп улуттук оюндун

түрлөрү боюнча мелдештер өткөрүлгөн: улуттук күрөш, кара казан, аркан тартыш ж.б.

20-жылдардын аягында улуттук спорт түрлөрүнүн өнүгүшүнө чоң демилгени Чүй кантонунун кеңеши көргөзгөн. Мындагы мелдешке Чүй, Фрунзе жана Талас кантонунун дене тарбиячылары катышкан. Бул калк арасында чоң кызыгууну жараткан.

1922-жылы 5-майда Кыргыз АССРинин саламаттыкты сактоо элдик комиссариатынын алдындагы дене тарбия бюроосунда атайын жыйналыш өткөрүлүп, анда улуттук спорт оюндарынын түрлөрүн изилдөө жөнүндө маселе талкууланган. Бирок ошол убакта системалуу машыгуулар өткөрүлгөн эмес. Балбандарды машыктыруу мелдештердин учурунда гана жүргөн.

1928-жылы 1-майда Рыбачы айылында күрөш боюнча мелдешке катышууну каалагандардын баары тизмеге катталбай эле оюнга кошулушкан. Себеби, дене тарбиясын уюштуруучулук дайыма иштеген эмес жана бул күрөш өтө популярдуу эмес эле. Салмак категорияларга бөлүү деген болгон эмес.

1928-жылы улуттук спорт түрлөрүнүн ар бирин өзүнчө изилдөөсү башталган. (Рождественский А.П. Кыргыз улуттук спорт жана оюндар А.П.Рождественский. – Ф., 1928) аттуу китеби изилдене баштаган. Бул эң биринчи эмгек. Ал улуттук спорт жана оюндарды Совет системасынын дене тарбияны тарбиялоосунда кошуп колдонуу багытында изилдөөгө кадам таштаган эмгек болчу. Китеп эки бөлүктөн турат: 1. Улуттук спорт түрлөрү: улак тартыш, оодарыш, күрөш. 2. Улуттук оюндар.

Ал китепте балбандын спорттук формасы, беттешүүдө колдонгон эрежелер жана техникалык ыкмалар тууралуу жазылган. Китепте балбандар мелдеште кийген кийим – бул күнүмдүк кийим жана белине кур байлаганы белгиленген. Күнүмдүк кийилген кийим балбандын техникалык ыкма кылууга тоскоол болуп, чоң тойлордо гана, шалбар кийип чыгышат.

Рождественский А.П. Кыргыз улуттук спорт жана оюндар А.П.Рождественский. – Ф., 1928 диссертациясында күрөштү анализдөөдө көптөгөн техникалык арсеналдарды байкаган. Күрөштө *чалуулар, капитал аркылуу ыргытуу, алдыга жана артка ыргытуулар* кээ бир ыкмалар колдонулат. Алардан

башка ыргытуу жана тизенин тарамыштарынан чалуу жана антигигиеналык шарттар бул улуттук спортто чоң минус болуп эсептелет. Чектелүү убакыт ал убакытта жок болчу.

Күрөштүн спорт өнүктүрүүсүн чоң жетишкендиги болуп аны биринчи кыргыз спартакиаданын программасына кошулушу 1934-жылы августа.

1934-жылы «күрөш» спорт түрү Борбор Азия элдеринин биринчи спартакиадасынын программасына киргизилген. Борбор Азиянын спартакиадасына «күрөш» спорт түрүнүн мелдештери А.Озоровскийдин иштеп чыккан эрежелери менен өткөн.

Мелдеште Казакстан, Тажикстан, Өзбекстан жана кыргыздардан катышкан. Кыргыз балбандар экинчи орунду алышкан, биринчиликти Өзбекстан командасы ээлеген. Кыргыз спортсмени Д.Хомидуллаев анча оор эмес салмакта биринчи орунду ээлеген. А.Джолоев экинчи орун болгон. Бул кыргыз балбандары үчүн чоң жетишкендиктер болгон.

Борбор Азия республикалардын спартакиадасынын программасына «күрөш» спорт түрүн кошулгандыгы, анын андан ары өнүгүшүнө чоң түрткү болгон.

А.В.Грачев (Учение о тренировке. М. Физкультура и спорт.1971. 255 с.) жазган: «жеңил атлетика, гимнастика, атуу, футбол жана башка спорт оюндар Борбор Азия элдери кабыл алышып жана кеңири таралган, ал эми «күрөш» спорт түрү, дене тарбия уюму практикалык иштерине дайым колдоно тургандай болду деп айткан.

1937-жылы И.Д.Спедвцев «күрөш» спорт түрү боюнча жаңы эрежелерин түзүүгө иш аракет жасаган.

Анда балбандарга күрөшкө кийүүчү эки кийим көргөзүлгөн. Түштүк аймакта халат бутуна ичик сунушталган себеби өзбектер көп жашагандыгы менен түшүндүргөн. Ал эми түндүк тарапта бөлөк кийим түрүн сунуштаган – жөнөкөй күрөшкө кийилген трико жана жумшак бут кийим. Эки түрдө тең белинде кур менен. Далысы же каптал менен атаандашын жерге жаткырса, ал эми өзү бутунда турса, ошол адам жеңүүчү аталган.

И.Д.Спесивдин эрежелери улуттук күрөш талаптарына жооп берген эмес. Талапка жооп бербей тургандыгы, ал эрежелер менен өткөн мелдештер көргөзгөн.

Мелдешке 18 жаштан жогору болгондор катышышкан. Спорт кийими майка жана шортадан же шалбардан жана жумшак бут кийимден түзүлгөн. Бирок бул эрежеге техникалык аткарган балл берүү эске алынган эмес. Жеңил упайлар берилип тен чыгуулар кездешкен. Бул эрежелер республиканын райондорунда кеңири таралышы мүмкүн эмес болгон анын кесепетинен «күрөш» спорт түрү уюштурулбастан өтчү. Системалык үйрөтүү машыгуулары жок болгон.

1938-жылы 11-декабрда дене тарбия жана спорт иши боюнча камитет мындай буйрук берген «коргоодо чоң салымы бар «күрөш» спорт түрүн өнүктүрүүсүн». Массалык түрдө мелдештерди өткөрүүгө республикалык дене тарбия жана спорт камитети, бүт спорт уюмдарына 1939-жылы 18-июль дене тарбия күнүн өткөрүүгө чакырган.

1939-жылы Ош облусунда колхоз-совхоздук жеңил атлетика, күрөш, волейбол боюнча спартакиада өткөрүлгөн. Ош районунун спортсмендери күрөштө жеңүүчү аталды. 1940-жылы Фрунзе облусунун колхоз-совхоздук спартакиадасынын программасына эң массалык спорт түрү «күрөш» болгон.

Улуттук спорт түрлөрүн өнүгүшүнө өбөлгө кылып, кыргыз калкынын көп бөлүгүнүн чоң сүймөнчүлүгүгүнө жана андан ары өнүгүшүнө багыт алып, жумушчуларды дене-тарбия жана спорт менен аралашуусуна үгүттөп, Дене тарбия жана спорт камитети 1949-жылы 9-октябрда буйрук чыгарган.

Анда 1940-жылы 26-28 октябрда Жалал-Абад шаарында «күрөш» спорт түрү боюнча Кыргызстандын биринчилиги эң мыктысын аныктап жана «күрөш» улуттук спорт түрүн популяциялоо жайылтууга багыттаган.

1941-жылы «улуттук күрөш» боюнча мелдеш өтүп ага, Кыргызстан, Түркүстан жана Казакстан катышкан командалык утушту казак балбандары жеңишке жетишишкен, ал эми кыргыз балбандары экинчи орунду ээлешкен. Республикада «улуттук күрөш» спорт түрү кең өнүгүшү классикалык андан ары эркин күрөшкө өз салымын кошкон.

1943-жылы бир катар айылдык райондордо массалык улуттук күрөш боюнча мелдештер өткөрүлгөн. Мындай мелдештер Ысык-Көл райондорунда

1943-жылы 5-декабрда өткөрүлгөн. Ал мелдеште бардык 36 райондук колхоздор жана совхоздор катышкан. Ушундай спорттук мааракелер бөлөк Ош, Жалал-Абад жана Тянь-Шань областардын райондорунда да өткорулгон.

Мындан ары улуттук спорт түрлөрүн өнүктүрүү бул эң негизги маселеге жана көңүл буруу керектиги, өткөн спорт мааракелер көргөзгөн. 1945-жылы Республикада кеңири таралышы боюнча спорт түрү болуп жеңил атлетика, футбол жана «күрөш» анткени бул сапар машыгуулар ар дайым өткөрүлө баштаган. Тек гана Фрунзе облусунда 1945-жылы 13 инструкторлор даярдалып жана ар кайсы мелдештерде 517 балбан катышкан.

Улуу Ата Мекендик согуш бүткөндөн кийин биринчи күнүнөн баштап өкмөт жана партиянын көзөмөлү менен советтик эл өлкөнүн элдик чарбасын калыбына келтирип жана андан ары өнүктүрүүгө колдоо алган. Кыргызстандагы дене тарбиялык кыймылдын алдында жаңы маселелер коюулган. Анын ичинде калкты дене тарбия жана спорттук машыгууларга тартуу.

1946-жылы 28 августа Кыргыз ИЦКП кабыл алган «Кыргызстандын дене тарбиялык жана спорттук жумуш абалы» Республикадагы дене тарбия менен машыккандар аз жана улуттук спорт түрүн өнүгүшү жай экендиги айтылган. Бул күрөштүү өнүктүрүү үчүн бир катар мааракелер өткөрүлгөн. 1946-жылы сентябрда элдик машыктыруучуларды даярдаш үчүн семинарлар өткөрүлгөн 12 адам семинарды аяктаган. Мындан кийин 1946-жылы 13-20-октябрга чейин Республикада колхоз-совхоздук спартакиаданын программасында, улуттук күрөш чоң кызыгууну жаратты.

1946-жылы Республиканын спорттук секцияларында 354 киши күрөш менен машыккан. 1947-жылы бул көрсөткүч 453 кишиге жогорулаган. Ага карабай бул көрсөткүч өтө аз болгон. 1948-жылга Республикада 2075 киши улуттук күрөш менен машыккан.

1949-жылга күрөш 3469 киши машыккан. Бул сандын ичинен 1582 мектеп окуучулары болгон. Бир жыл ичинде 127 мелдеш өткөрүп 5210 катышуучу менен 23 күрөш боюнча тренер иштешкен. Тренерлер составынын квалификациясын жогорулатуу үчүн 10 күндүк окутуу өткөрүлгөн.

1949-жылы 5-апрелде «кыргыз ИККП чечим чыгарган. «Дене тарбия кыймылын массалык түрдө өнүктүрүүчү» Улуттук дене-тарбия көнүгүүлөрүн колдонуп, айылдык дене тарбия кыймылын өзгөчө көңүл бурганы чечим чыгарып, анын ичинде «улуттук күрөшкө» дагы көңүл бурулган. 1949-жылы улуттук спорт түрлөрү боюнча биринчи спартакиада өткөрүлгөн.

«Улуттук күрөш» спорт түрү боюнча мелдештер Фрунзе шаарындагы мамлекеттик циркте 1949-жылы 20-22-ноябрда өткөн. Көптөгөн көрүүчүлөр коштосунда мелдеш уюштурулган. Мелдештин катышуучулары жаш балдар, чоңдор арасында 6 салмактык категорияга бөлүнгөн.

1951-жылы жаш балдар салмак категориясын киргизгенден баштап, жаштар үчүн күрөштүн өнүгүшүнө маанилүү роль ойногон. Республика боюнча орто мектептерде чоң кызыгуу жарала баштаган. Бирок Республикада бир дагы жолу жаш балдар арасында мелдеш өткөрүлбөгөндүгү «күрөштүн» өнүгүшүнө тоскоол болгон.

Күн аралыгында жаш балдар жана чоңдор үчүн 15 минута. Спорттук кийими спорттук шым, майка, кур жана жумшак бут кийимди түзгөн. Республикалык улуттук спорт түрлөрү боюнча спартакиада, анын ичинде күрөш 1949-жылдан 1952-жылга чейин үзгүлтүксүз өткөрүлгөн. 1951-жылы III спартакиада ал эми, 1952-жылы IV спартакиада өткөн.

1950-жылы спартакиада 243 киши катышты, көбүнчө катышуучулар колхозчулар болгон. Алардын көбү ар кайсы спорт түрү боюнча чемпион аталышты. Күрөш боюнча жеңишке жеткендер: Түлөнчиев, Абралиев, Хибиев, Джумабаев жана башкалар.

Республикалык спартакиада аякташына, Республика областтарында жана райондорунда массалык мелдештер менен уланды. Бул массалык мелдештерде 568 киши катышты.

1950-жылы «күрөш» менен машыккандардын саны 5745 кишини түзгөн, айылдык орто мектептердин окуучулары эле 3171 киши болгон.

1951-жылы «күрөш» секцияларында машыгуучулардын саны 6230 киши, 1952-жылы 6796 киши болгон.

1.2. Алыш күрөшүнүн тарыхы жана өнүгүү перспективи

Ар бир улуттун илгертеден бери келаткан сүйүктүү сыймыктанган, ал улуттун «козурь» болуп саналган спорттун түрлөрү бар. Негизинен ал спорттун түрүндө улуттун күчү, эрктүүлүгү жана руханий байлыгы байкалат.

Алыш же болбосо белбоо күрөшүнүн түрлөрү кылымдан-кылымга, муундан- муунга өтүп, өсүп - өнүгүп элдин туруктуулугун жана эрдигин көрсөтүп келген. Эзелтеден ушул убакка чейин келаткан балбандардын алыш күрөшү бүгүнкү күндө да өзүнүн кызыктуулугун жана нагыз элдик сүймөнчүлүктү спорттун түрү экендигин сактап келет.

Венгр жазуучусу Л.Кундун (Жалгыз дене тарбия жана спорт 1999, 200 б.) китебинде алыш күрөшү жана анын тарыхы жөнүндө кызыктуу көп маалыматтар айтылган. Ал китепте Иран, Турция, Индия жана борбордук Азия, башкача айтканда Туранда, бул спорттун түрү менен кандайча машыккандыгы айтылат. Буга далил катары Кун байыркы Месопотамияда табылган жана биздин заманга чейинки үчүнчү миң жылдык доорго таандык эки адамдын күрөшүн жаткан статуэткасын күрсөткөн. Ошондой эле алыш күрөшү менен Европада да балбандар машыгышкандыгы айтылат. Бул ойдун далили катары 1857- жылы Женева шаарында чыгарылган календары – жылнаманы мисал катары көрсөткөн. Ал жылнамада Швецариянын айылдарында күрөшүп жатышкан балбандардын сүрөттөрү берилген, болгондо да күрөшү алыш күрөшүндө окшош экендиги таамай чагылдырылган.

Илгертеден бери Орто Азия чөлкөмүндө алыш боюнча мелдештер болуп тургандыгы маалым. Мисалы “Тан Шу” аттуу байыркы 17- кылымга таандык кытайлык жазмада Ноороз майрамдарында алыш күрөшү боюнча өтүп жаткан мелдештер жөнүндө айтылат.

Учурунда Абу Али Ибн Сина (Канон врачебной науки 1025, 283.б.) медициналык көз карашта дене тарбиянын пайдалуулугун илимий түрдө

далилденген. Улуу окумуштуу алыш күрөшү жөнүндө да маалымат берген. Ал өзүнүн эмгегинде белбоо курчанышып жана белбоодон бекем кармашып алышкан, бирин-бири күч менен тартышкан, ал эми балбандардын күрөшүн жазып чыккан. Орто кылымдын улуу окумуштусу жазып чыккан эмгектери эл арасында белбоо күрөшүнүн баркы жана элдин сүймөнчүлүктүү дене тарбия жана машыгуунун түрү экендигин далилдейт.

Убакыттын өтүшү менен Түркистандын булуң бурчтарында бул күрөштүн накта атактуу балбандары, атап айтканда Каба уулу Кожомкул, Ахмад – Палан, Хаджимукан, Шолан, Шониез, Дехкан, Худайберген Полтаев, Эшан, Абдырахман (тапанча), Ибрагим жана башка балбандар өсүп чыгышкан.

Түркистанда алыш күрөшүнүн эки түрү бар экендигин тастыктаган тарыхый факты бар. Бул эки түрүндө тең курду кое бербөө эрежеси бар. Белбоо күрөшүнүн эки түрүндө тең негизги эреже болуп: биринчиден балбандын бут менен чалмайына, илүүсүнө чек коюлушу, экинчиден чектин алынып салынышы саналат.

Мындай маалымат ошол учурдун адистери тарабынан басылып жарыяланган жана 1928 – жылы менен белгиленип, Кыргыз Республикасынын Бишкек шаарындагы архивде бүгүнкү күнгө чейин сакталууда.

Айрым маалыматтар боюнча X- кылымдын башында Түркистан чөлкөмүнүн белгилүү балбаны Пахлаван Махмуд Индия белбоо күрөшү боюнча бут менен чалуу жана илүү ыкмалары менен ийгиликтерге жетишип тургандыгы айтылган.

Көп өлкөлөрдүн адистери белбоо “Алыш” күрөшүн эл аралык аренага чыгарууну максат кылып коюшкан. Бул багытта белбоо “Алыш” күрөшүн өнүктүрүү жана таратуу боюнча агылыктuu көп иштер аткарылууда.

Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгүнүн 10 жылдык майрамына арналган эркектер жана аялдар арасында белбоо “алыш” күрөшү боюнча эл аралык турнир 2001-жылы биринчи жолу Ош шаарында өткөрүлгөн. Бул

турнердин өзгөчөлүгү болуп биринчи жолу мындай мааидеги турнерлерге аялдардын катышуусу болуп саналат. Бул эл аралык турнерге Россиянын, Литвянын, Армениянын, Тажикистандын, өзбекстандын, Кытайдын жана Кыргызстандын бардык областарынын көүлдөрү катышышкан. Бул турнердин кийин белбоо күрөшүн ар өлкөлөрдө ар кандай аталыштар менен айтылып жүргөндүгүнө байланыштуу бирдиктүү “Алыш” деп атоого жана эл аралык “Алыш” федерациясын түзүү жөнүндө чечим кабыл алынган. Алыш бул: тарыхый өзөгү бар спорттун түрү, бул спорт түрүндө балбандар өздөрүнүн артыкчылыгын бул күрөштүн ыкмалары менен далилдешет. (эки тараптын күч менен кармашып турушу).

Кыска мөөнөттүн ичинде алыш федерациясы көп алгылыктуу иштерди аткарууга жетишти:

- 2001- жылдын ноябрь айында Алыш боюнча Литвияда эл аралык турнир өткөрүлдү.
- 2002- жылдын 29-майынан 2-июнга чейин Түркменстанда эл аралык мелдеш өткөрүлгөн.
- 2002-жылдын февраль айынан тартып июлга чейинки мөөнөтө Казакстанда, Тажикстанда, Түркменстанда, Россияда, Карачай-Черкессияда, Казаньда, Москвада жана Иран Ислам өлкөлөрүндө семинарлар өткөрүлгөн.
- 2002-жылдын август айында Иран Ислам Республикасында, Гулистан облусунда алыш күрөшү боюнча турнир өткөрүлдү.
- 2002-жылдын 21-22 сентябрь айында Кыргыз Республикасынын Ош шаарында дүйнөнүн 36 өлкөсүнүн өкүлдөрү катышкан эркектер жана аялдар арасында Азиялык жана Дүйнөлүк чемпионаттар өткөрүлдү.
- 2002-жылдын ноябрь айында Германияда алыш күрөшү боюнча эл аралык турнир өткөрүлдү.
- 2002-жылдын 16-17- декарында Беларусия мамлекетинин республикалык биринчилиги өткөрүлдү.
- 2002-жылдын 3-6- июнунда Москва шаарында 9 өлкөнүн катышуусунда сабактар жана алыш күрөшү боюнча эл аралык турнир өткөрүлдү.

- 2003-жылдын 19-20-сентябрь айында Алыш күрөшү боюнча Россия Федерациясынын чемпионаты өткөрүлдү.
- 2003-жылдын апрель айында Түркмөнстандын тандалма чемпионаты өткөрүлдү.
- 2003-жылдын 14-май айында 18-областын өкүлдөрү катышкан Иран Ислам Республикасынын чемпионаты өткөрүлдү.
- 2003- жылдын 15-17- майында 7 өлкөнүн балбандары катышкан Иран Ислам Республикасынын эл аралык турнир өткөрүлдү жана башка эларалык өлкөлүк турнирлер өткөрүлдү.

Азыркы учурда бүткүл дүйнөлүк алыш федерациясынын түзүлгөн бардык улуттук федерацияларынын маалыматтары келип турат. Өзгөчө ыраазычылыкты учурунда Ош облусунун губернатору болуп турган Н.Касиевке алыш күрөшүнүн колдогондугу жана эл арасында жайылтуудагы көмөгү үчүн Б.Эркинбаевге, финансылык демөөрчүлүгү үчүн Т.Вилейт мырзага, дипломатиялык катташтар үчүн Н. Азизбаев ар кандай деңгээлдеги семинар жалпы алыш күрөшүн окутуу семинарларынын уюштурууга көрсөткөн салымдары үчүн терең ыраазычылыктарды билдиребиз. Дүйнөлүн көп өлкөлөрүндө эл аралык алыш федерациясын колдогон көптөгөн жарандар бар. Алардын катарында: Иран Ислам Республикасында Гулан Али Алинур, Иса Исхани, Абдукарим Соуди, Абдурахман Салмоний, Бектургази Совдогор инсандарга терең ыраазычылык билдиребиз.

1.3. Лейлек күрөшүнүн тарыхы жана өнүгүү перспективи

Адам баласы илгери аңчылык кылып этти чийки жесе убакыт өткөн сайын өнүгүп өсүп кийинчерээк отко бышырганды үйрөнүшкөн. Жер шарында адамзаттын саны бара-бара өскөн сайын Палеолит (мындан 800 – 500 миң жыл илгери) доорунда уруу-урууга бөлүнүп, «майлуу» жер талашып, тарап-тарап болуп күрөшүүгө барышкан. Жашоо тиричилик турукташып, өзүнчө мамлекеттер пайда боло баштаганда (б.з.ч. 1000 жылдыктын акырынан б.з.V к.) бир мамлекет

экинчи бир мамлекетке үстөмдүк кылуу максатында кол менен, курал менен күрөшө баштаган. Орто кылымдарда Лейлек районундагы азыркы Кара-Булак айылы шаар болгондугу талашсыз. 1960 жылы биздин аймакты ар тараптуу үйрөнүп чыккан Москвалык окумуштуу археолог Г. А. Барыкина (Давняя Археология 1962ж 200.б.) араб тарыхчысынын (X к.) билдирүүлөрүнө негизделген академик В.В. Бартольддун пикирине таянып Кара-Булак тоолуу чыгыш тарабындагы орто кылымдарда белгилүү Асбаникат шаары деген пикирге келген. Эгер Кара-Булак орто кылымдарда чарбалык-маданий жактан бир топ өнүккөн шаар болгон болсо – демек, анын байлыктарын коргоо үчүн жоон билек балбан аскерлердин болуш мыйзам ченемдүү зарылдык болгон десек жаңылышпайбыз. Александр Македонский Индияга жортуул жасаганда, азыркы Худжанд шаарына келип, Илек-Илек (Лейлек) тарапка жөнөгөндө жергиликтүү тургундар тарабынан катуу сокку жеген. Ошондуктан Македонскийдин аскерлери артка чегинүүгө мажбур болгон. Мындан улам биз мекендеген жер жоон билек балбандардын мекени болгонун дагы бир жолу далилдеп турат.

Орто Азиядан чыккан чыгаан окумуштуу, айтылуу дарыгер Абу Али Ибн Сина (1012-1024-жылдары өзүнүн “Дарылоо илиминин канону китеби” 1 бөлүм 320.б.) -деп аталган эмгегинде күрөш алууну ден-соолукка өтө пайдалуу көнүгүү деп жазган. Аны азыркы эркин күрөш жана улуттук күрөш ыкмаларына окшоштуруп экиге бөлүп караган жана эрежелерин жазып чыккан. (“Канон врачебной науки”. I-часть. стр. 331).

Мурда эки мамлекеттин ортосунда талаш жерлер болсо, же бир-бирине согуш жарыяласа, ортого эки тараптын бирден балбаны чыгып, күрөш алып, кимисинин балбаны жеңсе ошол мамлекет жеңүүчү болгонуна тарых фактылары күбө боло алат. Аталган күрөштүн мекени Илек - Илек жергеси. Бул өтө сейрек жолугуучу куштун аталышы. Уламышка караганда Индустан аймагынан чыккан куш өтө таза, абасы мээлүн жер издеп, Орто Азия чегинен ак карлуу чокудан агып түшкөн көк муздан бөлүнгөн таза суу Козу - Баглан дарыясынын жээгинен орун алган айылга келип түнөк тапкан. Ошондуктан бул айыл Илек -Илек аталып, кийинчерээк өзгөрүлүп аймактык аты Лейлек болуп калган. Күрөш ар бир

лейлектиктин канында бар. Анткени кандай гана чон салтанат, той, даталуу күндөр жана майрамдар крөшсүз өтпөгөн. Спорттун ар кандай түрлөрү болбосун күйөрмандардын кызыктырып келген. Бирок балбандар айрым учурда жаракат алган учурлары жок эмес. Ал эми лейлек күрөшүндө балбандардын коопсуздугун камсыз кылган эрежелер иштелип чыккан. Ушул ыкмаларды жана бүтүндөй лейлек күрөшүнүн жалпы республикалык, эл аралык денгээлге жеткирүү, ошондой эле 9 - май Жениш күнүндө Самат Садыковдун урматына, 31 - август Эгемендүүлүк күнү өткөрүлүүчү күрөштөрдү республикалык масштабдагы жогорку денгээлге жеткирүү үчүн республикалык лейлек күрөшү федерациясы уюштурулган.

Лейлек күрөшү эзелтен эле спорттун эл арасындагы эн кызыктуу түрлөрүнүн бири. Тойлордо, коомдук маарекелерде өткөрүлөт. Лейлек өрөөнүндө, коментте, оро - тободо, исфанада, ж.б жерлерде кеңири таралган, лейлек күрөшү уюштуруучулук өзгөчөлүккө ээ. Күрөштүн өзгөчөлүгү анын ыкмаларында, эрежесинде, жана кийген кийминде (чапан менен бел боо). Негизинен он жана сол, жамбаш он сол, кайтарма он сол, ж.б. ыкмалар колдонулат. Бел боо (кур) менен кармашканда колдорун бел боодон чыгарбоо талап кылынат бел боонун асты жагынан он кол меенен эки, сол кол мени бир ороп кармйт. Эн биринчи жерге кимдин дениси тийсе, ал женилген болуп эсептелет. Буттан чалбайт. Бул күрөштө алгач жаш балдар, андан кийин өспүрүмдөр, жигиттер чыгып күрөшөт. Лейлек күрөшкө түрдүү байгелер коюлат. Лейлек күрөшү салмактык категорияларга бөлүнбөй абсолюттук түрдө өткөрүлөт. Кийинки жылдары лейлек күрөшү Бишкек шаарында да өткөрүлө баштады. Акыркы жылдары дене тарбия академиясынын жардамы менен Лейлектик атактуу балбан, Орто Азиянын чемпиону Абдрахман палвандын эстелигине арналган турнир уюштурула баштады. Бул турнир жыл сайын Кыргыз Республикасынын эгемендуулук күнүнө арналып 31 - августа Бишкек шаарында өткөрүлүүдө.

Ириде жашоонун өзү күрөш эмеспи. Жер каймактагандан бери адамзат адегенде өзүнүн кара жаны үчүн, андан ары жамааты, топтогон оокат байлыгы жери үчүн күрөшүп келүүгө арагыз болуп келетат. Күрөш түгөнгүз ал качан жер

планетасы тып тыйпылы чыгып, капкара ааламдын чексиз, кыйырсыз койнуна күкүм болуп чачылып кеткичекти улана бермекчи. Күрөш адам пендесинин жалан кагарпын каалоолорун, дымагын, кызыкчылыгын чагылдырбастан, көпчүлүктүн жазаар көнүл кушун көкөлөтөр эс алдыраар каражатка айланганына канча заман болду айтып болбойт. Бул жааттан алып караганда Лейлек жергесинде күрөшта ата- бабалардан калган мурас катары муундандан муундарга берилип уланып келет, ал бүгүнкү күндө республиканын спорт жаатында өзүнүн өзгөчөлөнгөн оордуна ээ, өз бийиктигине мартабасына жетти десек аша чапкандык болбос. Ой калчап отуруп эмнеликтен таймаштын белбоо күрөш деген түрү Лейлек жергеси менен тыгыз байланышкан эмнеге бул чөлкөмдө күрөш бөтөнчө кадыр- барктуу дегиле Лейлекте пайда болушуна кезинде кандай жагдайлар себепкер болду экен деген суроо туулат. Булак айылы орто кылымдарда Уструшананын тоолу чыгыш тарабындагы белгилүү Асбаникат шаары болгон деген пикирге келген.

Эгерде кара Булак орто кылымдарда чарбалык мадиний жактан бир топ өнүккөн шаар болгон болсо, демек, анын байлыктарын коргоо үчүн чет жак кыйырларында балбан билек аскерлердин турушу турмуштук кадыр эсе зарылдык болгондугу турулу иш десек жанылышпайбыз. Индияга жоортул жазаган Александр Македонскийда азыркы Кожент шаарына чейин жетип аскерлеринин башын тоолуу Илек-Илек (Лейлек) тарапка бурганда жергиликтүү тургундар тарабынан каттуу соккуга кабылган. Македонскийдин аткычтарынын жааларынан атылган жебе 500м аран жетсе, Илек-Илектиктердин аткан жебеси андан эки эсе алыска жеткен экен. Ошондуктан Македонскийдин аскерлери тоолу чөлкөмгө жетпей артка чегинүүгө мажбур болгон. Бул тарыхый чындык биз мекендеген Лейлек жергеси эзелтен эле жоопкерчиликке маш, бакыбат балбандардын мекени болгондугун далилдеп турат.

Кыргыз улуттук күрөшү же тагыраак айтканда, улуттук күрөштүн классикалык үлгүсү. Лейлекте жана бүт эле түштүк регионунда күрөш чапан, палбандардын белинде бел куру (бел боо) менен өткөлүлөт. Ыкмасы жөнөкөй - палбан атаандашын таза көтөрүп урууга тийиш. Негизги ыкмалары - жамбаш, тизе. Чалууга, атаандаштын ар кайсыл жеринен тартып жыгууга тыйуу салынган.

(Абдыразык Бабаев, Мавлян Саттаров, Рүстөм Жапар уулу. Лейлек палбандары - Б.: 2011 - 148 бет)

1.3.1. Кыргыз улуттук классикалык күрөш (Лейлек күрөш) федерациясынын эрежелери

Катышуу салмактары 57,62,68,74,82,90,100, +100 кг. Кыргыз Улуттук классикалык күрөшүнүн негизги принциби тизе, жамбаш менен таза көтөрүп жыгылтканда жана атаандашын көтөрүп бутун килемден үзгөндөн кийин ар кандай эреже менен жыгытса болот. Атаандаштардын күрөшүүсү 5 мүнөттөн турат. Балбандар бири бирин берилген убакытта жыгыталбай калган учурда упайдын негизинде жеңишке ээ болот. **Колдонууга тыйуу салынган ыкмалар:** колду курдан чыгарууга, токонеке салганга, чалмайга, бир колду курдан кое берүүгө, колдон, белден, желкеден жана буттан кармоого болбойт. Буттан ар кандай абалда илип, кысып, жата калып, чалууга тыйуу салынат. Бир колу менен атаандашынын капталынын, ички бетинен түртүүгө, килемге башынын үстүнөн ыргытууга, атайын сүзүүгө, күрөшүүдөн качып килемден чыгууга, курду табарсыктын тушунан кармоого, бармак менен бөйрөктүн тушуна такаганга, калыстын уруксаты жок күрөштү баштоого болбойт. Балбандар таза жеңишке жамбаш, кайтарма, тизе жана так көтөрүп ар кандай ыкмаларды колдонуп жыкканда, атаандашы жыгылып баратып атайын колун курдан чыгарганда ээ болушат.

Балбандар упайлардын артыкчылы менен жеңишке төмөнкү учурда ээ болушат. Атаандашынын тизеси тийгенде, атаандашын килемден көтөрбөй туруп артка же алдыга бурап жыкканда 2 упай берилет. Атаандашын көтөрүп бирок өзү жыгылып же тизеси тийген кезде атаандашына 1 упай, тыйуу салынган ыкмаларды колдонгон балбанга калыстардын 2 жолку эскертүүсүнөн кийин атаандашына, эки балбан бирдей жыгылган учурда аракет кылган балбанга 1 упай ыйгарылат. Килемдин сыртына чыгарып таамай жыгылтса 2 упай ал эми 2

упайлык ыкмага жыгылса 1 упай берилет. Тең чыгууга болбойт оозеки андан кийин 3 эскертуу алган жеңилет. Упайлары бирдей болгон учурда акыркы упай алган утушка ээ болот, эскертуу алган балбан утулат. **Талаш маселелери** 3 калыстын чечими менен жана башкы калыстын кийлигишуусу менен чечилет. Коштоочу же машыктыруучу нааразычылыгын билдирген учурда 30 секунд ичинде билдируусу керек, кубикти туура эмес ыргытып алган болсо балбаны 1 упай уттурат. Машыктыруучулардын калыстарга кайрылуу тартибин сактоосу зарыл. Акыркы 30 секундада калыс эч кандай эскертүү, упай бере албайт. **Калыстын негизги принциби** калыстык формасы менен өз убагында жумуш ордунда болуусу кажет. Күрөштү өз убагында баштоо жана өз убагында токтотуу абзель. Калыстар убакытты карап ышкырык (свисток) менен баштоо керек. Балбандарды формасы жок күрөштү баштабоо керек. Калыс өзүнүн калыстык этикасын сактоосу зарыл. Калыс туура эмес иш жүргүзсө комиссияны чечими менен калыстыктан четтетилет.

КЫРГЫЗ УЛУТТУК КҮРӨШ ТҮРЛӨРҮНҮН ТАЛДООДО ИЛИМИЙ ИШТИН УЮШТУРУЛУШУ, МЕТОДИКАСЫ

2.1. Илимий-изилдөө ишин уюштуруу

Бул диссертацияда кыргыздын салттуу күрөшүнүн маанисин түшүндүрүү, социалдык белгилердин ортосундагы байланышты сунуштоо, коомдук маанини жана улуттук өзгөчөлүктү түзүү үчүн пропозициялык уламыш колдонулат. Кыргыздын салттуу күрөшүнө негизделген түшүнүк менен алар байланышкан чөйрөдөгү коомдук окуяларды жана кубулуштарды изилдөө жана түшүнүүгө артыкчылык берген маалымат чогултуу ыкмасы колдонулат. Маалыматтарды талдоо (маалыматтарды талдоо жана интерпретациялоо). Колдонула турган сапаттык ыкмалардын бири болгон “табигый байкоо” деген божомолго негизделген бул ыкма (сапаттык изилдөө) коомдук көрүнүш болгон кыргыздын салттуу күрөшүнө байкоо жүргүзүү аркылуу түшүнүүгө болот. Катышпагандар сыяктуу топтор, ошентип, маалыматтарга биринчи колго жетүүгө мүмкүнчүлүк берет. Анткени бул ыкма менен жасала турган анализ изилдөөдө объективдүүлүктү камсыздайт. Күрөшкөн, уюштурган, спорт менен алектенген же аянтта болуп жаткан иш-чараларга байкоочуга эч кимдин кийлигишүүсүнө жол бербестен, жеке адамдарды жана топторду түздөн-түз көрүү анын түз экенин көрсөтөт. Бул контекстте, азырынча бул тезис сунушунда белгилүү бир статистикалык анализди көрсөтүүнүн кереги жок. Диссертациянын жүрүшүндө зарыл деп эсептелген статистикалык талдоо жүргүзүлөт.

2.2. Илимий-изилдөө ишинин методикасы

Изилдөөдө табияты боюнча сапаттык мамилеге кирген көптөгөн моделдерди камтыйт. Андан сыркары, сүрөттөмө жана салыштыруу табигый байкоо ыкмасы колдонулат. Концептуалдык негиз/изилдөө модели. Аалам жана үлгү.

Изилдөөнүн ааламы – Кыргыз Республикасында жасалып келген жана жасалып жаткан салттуу күрөш. Изилдөөнүн жалпы ааламынын контекстинде Алыш күрөшү боюнча Суусамырда , Лейлек күрөшү боюнча Баткенде жана Кыргыз күрөшү боюнча Бишкекте атайын мониторинг жүргүзүү жана байкоо жүргүзүү максатталган. Мындан тышкары, күрөштүн ар бир түрү боюнча өз алдынча федерациялар бар алардан маалымат алуу. Бул изилдөөнүн өнүгүшү жана үлгүсү, ошондой эле алар формалдаган эрежелер болушу мүмкүн.

1. Торчо. Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларынын классикалык күрөштүн түрлөрүндө колдонулушу

№	Ыкмалардын аттары	Кыргыз	Алыш	Лейлек
1	Он капталга аттап чабуу	+	+	
2	Сол капталга аттап чабуу	+	+	
3	Бут менен чалуу	+	+	
4	Буттан илип көтөрүү	+	+	
5	Буттан торой чалуу	+	+	
6	Ичтен чалуу	+	+	
7	Токонек тушоо	+	+	
8	Он жамбаш менен	+	+	+
9	Сол жамбаш менен	+	+	+
10	Оң тизеге алып ыргытуу	+	+	+
11	Сол тизеге алып ыргытуу	+	+	+
12	Өзөнөн ашырып ийилип ыргытуу (прогиб)	+	+	+
13	Силкип жыгуу	+	+	+
14	Салмак менен силкип жыгуу	+	+	+

2.3. Экинчи бөлүм боюнча корутунду

Бул биз атаган 3-күрөштө баардыгы 30га жакын ыкма болсо үч күрөштө 15ке жакын ыкма эки үрөштө аткарылат экен жана ошонун 50% лейлек күрөштө аткарылат экен дагы көбүнчөсү улуттук кыргыз күрөшүндө жана алыш күрөшүндө көбүн эсе аткарылгандыгын көрө алдыңыздар анткени улуттук кыргыз күрөш менен алыш күрөшү азыркы силер көрүп билген эркин үрөш сыяктуу бир аз эркин стильде күрөшүлөт ошондуктан көп ыкма аткарылат.

Алыш күрөш менен кыргыз күрөштө дээрлик ыкмалар бирдей аткарылат бирок алыш күрөштө кичине болсо дагы аткарылган ымалар оңого турат, эмнеге дегенде алыш күрөшө үстүдө кийим болгогдуктан колдор менен кийимди кармап ыкма аткаруу оңойго турат.

Лейлек күрөшүндө болсо кыргыз күрөш жана алыш күрөшкө караганда азыраак ыкма жасалгандыгын таблицадан көрө алдыңыздар анткени бул күрөш грек-рим күрөшүнө окшоп белден өйдө күрөшүлөт.

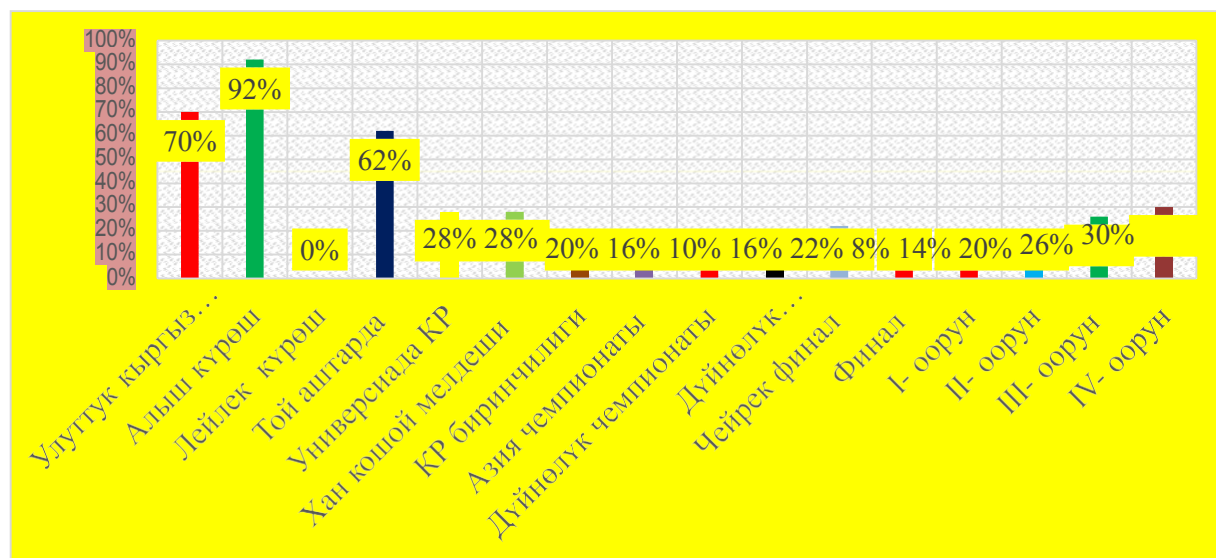
Айырмачылыктары: улуттук кыргыз күрөш менен алыш күрөштө буттан илип чалса жана буттар менен атаандашынын буттарын көтөрсө болот жана ошондой эле бир колду курдан кармап экинчи колду курдан үзүп ар кандай ыкма аткарсан болот. Лейлек күрөшү болсо кандай гана ыкма аткарылбасын белден үсүнкү тарабынан ыкма жасоо зарыл. Бул үч күрөштө тең белде кур болот кыргыз күрөштө алдыда шалбар (шым) ал эми белде курлар болот, бирөөсүндө кызыл экинчисинде көк кур. Алыш күрөштө азыркы дзюдо сымал кийим кийилет да белде курлар байланат бирок биз айтып өткөндөй белден өйдө гана күрөш жүргүзүлөт. Лейлек күрөш болсо алыш күрөшүндөгүдөй ак шалбар жана ак кимоно (үстүнкү кийим) кийилет белде курлар болот дагы бул жерде белден өйдө күрөш алып барылат.

ИЛИМИЙ ИЗИЛДӨӨНҮН ЖЫЙЫНТЫГЫ

3.1. Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларынын мелдештерде көбүн эсе колдонулушу.

Диаграмма-3.1.

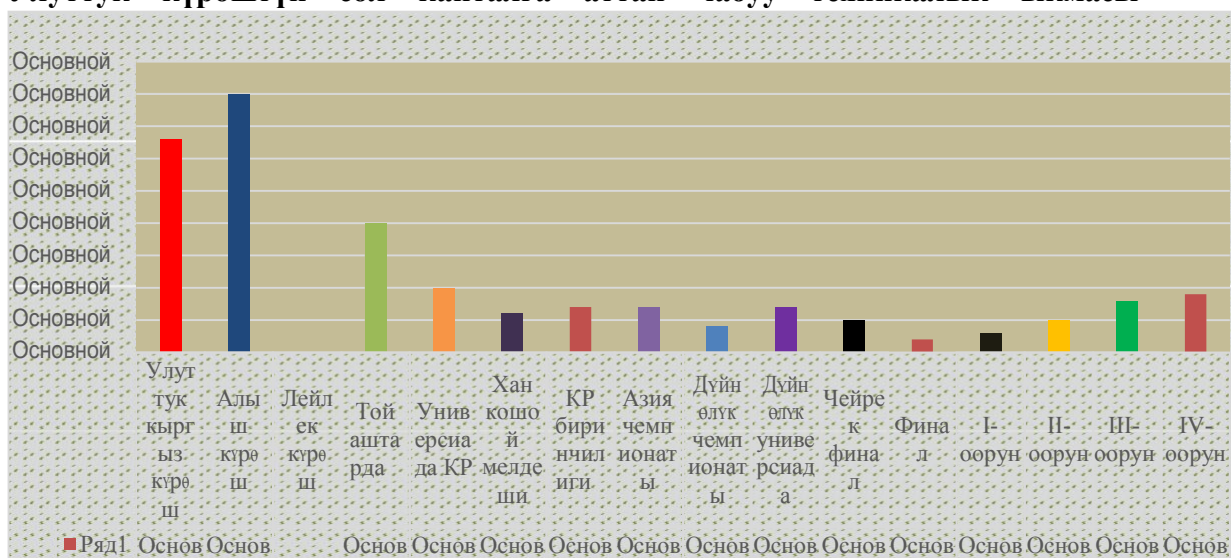
Улуттук кыргыз күрөшүнүн оң капталга аттап чабуу техникалык ыкмасы

Жүргүзүлгөн сурамжылоодо улуттук кыргыз күрөшүнүн оң капталга аттап чабуу техникалык ыкмасын эң көп алыш күрөшүндө колдонулаары билинди 92 %, ал эми кыргыз күрөштө 70 % аткарылаары аныкталды. Бул техникалык ыкманы ар кандай деңгээлдеги балбандан, ар түрдүү мелдештерде аткарышып бир топ ийгиликтерди жаратышууда.

Диаграмма-3.2.

Улуттук күрөштүн сол капталга аттап чабуу техникалык ыкмасы

Улуттук күрөштүн сол тарапка аттап чабуу техникалык ыкмасын натыйжалуу деп айтууга болот. Анткени түрдүү мелдештердин финалдык бөлүктөрүндө аткарылаары анык, кыргыз күрөшүндө 67 % колдонулса, алыш күрөшүндө 80 % аткарылаары далилденди. Бул ыкманын негизинде кээ бир балбандарыбыз өз тажрыйбаларын артырып, даражаларын жогорулаткандары билинди.

Диаграмма-3.3.

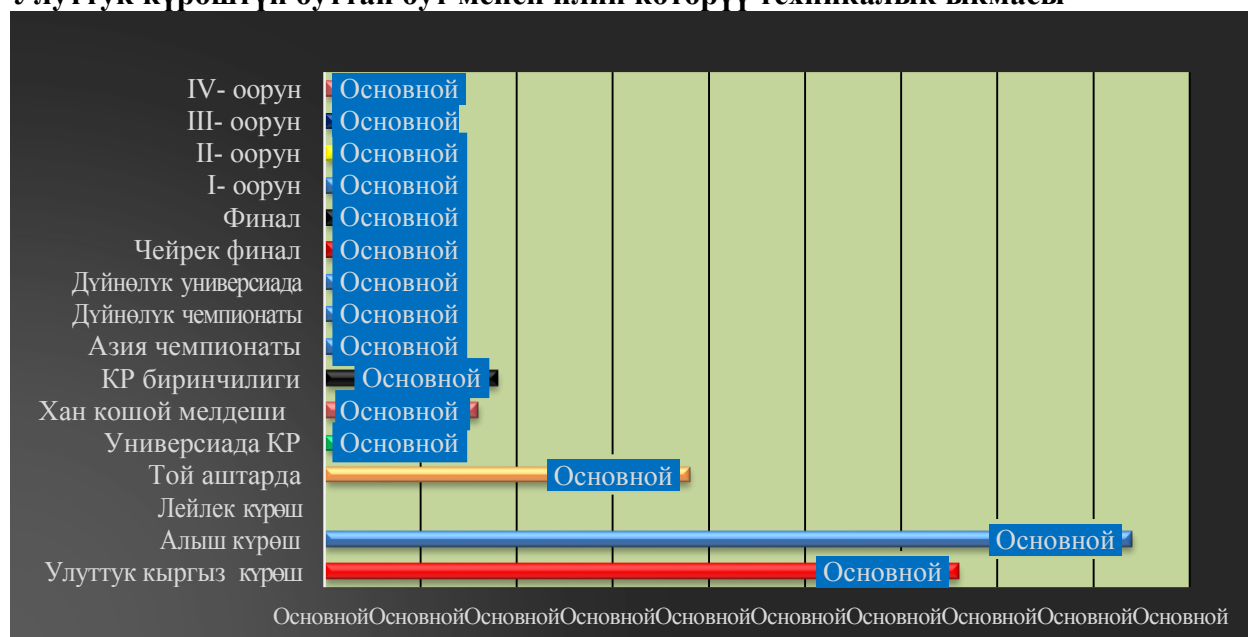
Улуттук кыргыз күрөшүнүн буттун негизинде чабуул кою техникалык ыкмасы

Бут менен чалуу ыкмасы улуттук кыргыз күрөштө 21 %, классикалык алыш күрөшүндө 28%, ал эми лейлек күрөштө 13% колдонулаары далилденди. Балбандарыбыз ар кандай деңгээлдеги мелдештерде ишенимдүү колдоноорлору билинди.

Диаграмма-3.4.

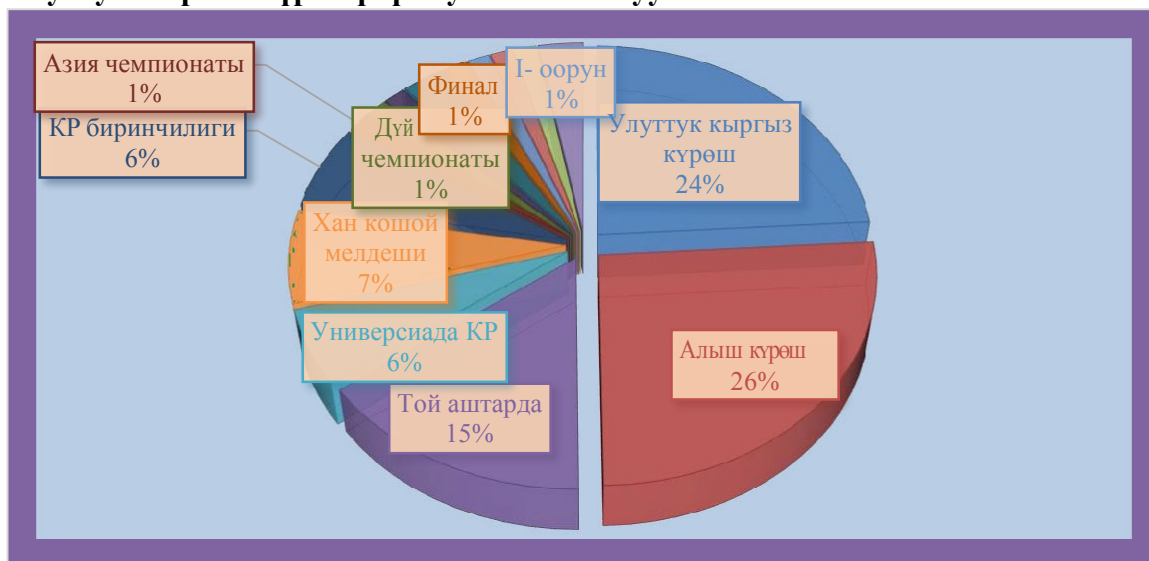
Улуттук күрөштүн буттан бут менен илип көтөрүү техникалык ыкмасы

Улуттук күрөш түрлөрүнө ылайык классикалык алыш күрөшүндө 84%, ал эми улуттук кыргыз күрөшүндө 66% колдонулаары билинди. Ыкманы негизинен чейректик финалга чейин 8 – 10 % колдонулаары байкалып, финалдык бөлүктө 2-4% колдонулаары билинди.

Диаграмма-3.5.

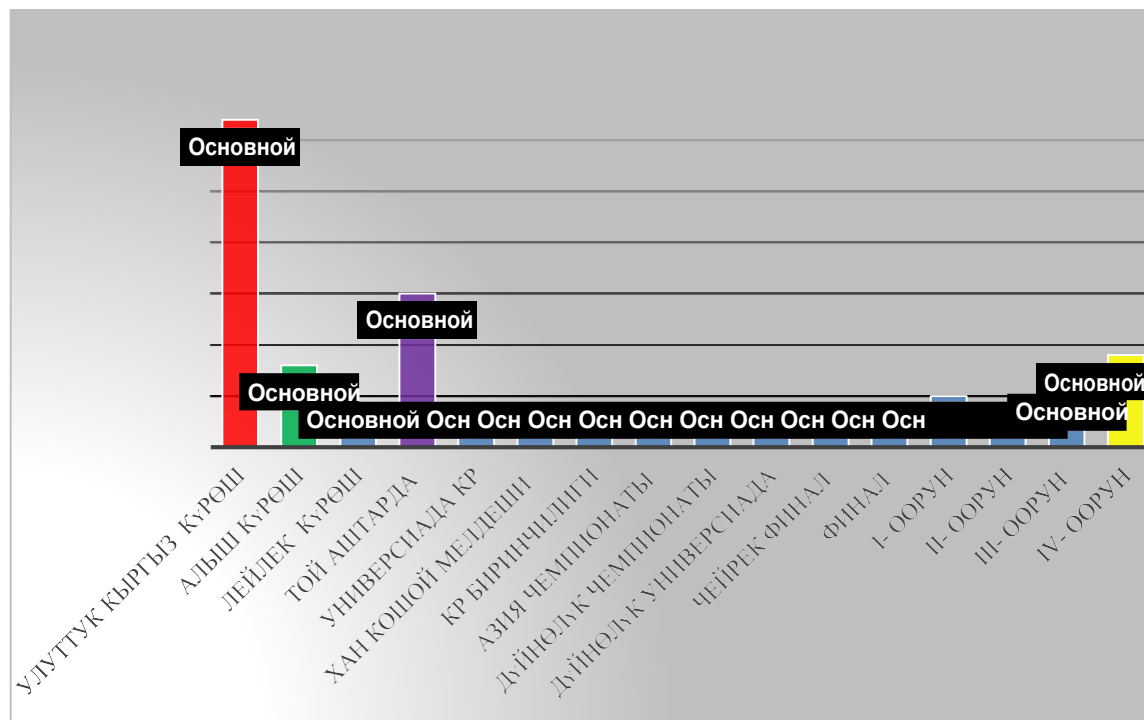
Улуттук кыргыз күрөшүнүн бут менен чабуул жазоо техникалык ыкмасы

Буттан торой чалуу айбаттуу ыкмалардын бири, республикалык деңгээлдеги мелдештерде орто даражадагы балбандарыбыз көп аткарып натыйжалуу ийниликти жаратышууда. М: улуттук кыргыз күрөштө 24%, классикалык алыш 26%, той аштарда 15% аткарылаары далилденди.

Диаграмма-3.6.

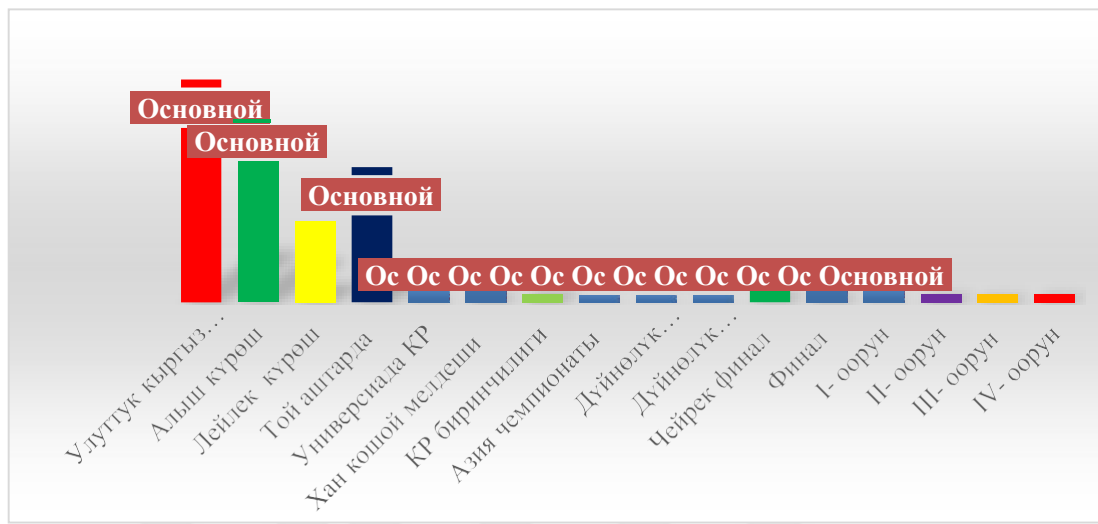
Улуттук күрөштүн ичтен чалуу техникалык айла амалы

Бул ыкма негизинен балбандардын бири-бирин текшерүүлөрүндө, тагыраак айтканда күрөштүн башталышында көбүн эсе колдонулаарын айтышкан. Улуттук кыргыз күрөшүндө 64 % ишенимдүү аткарылаары аныкталды. Ал эми алыш күрөшүндө болгону 16 % колдонулаары далилденди. Бул техникалык ыкманын натыйжалуулугу орто деңгээлде десек туура болот.

Диаграмма-3.7.

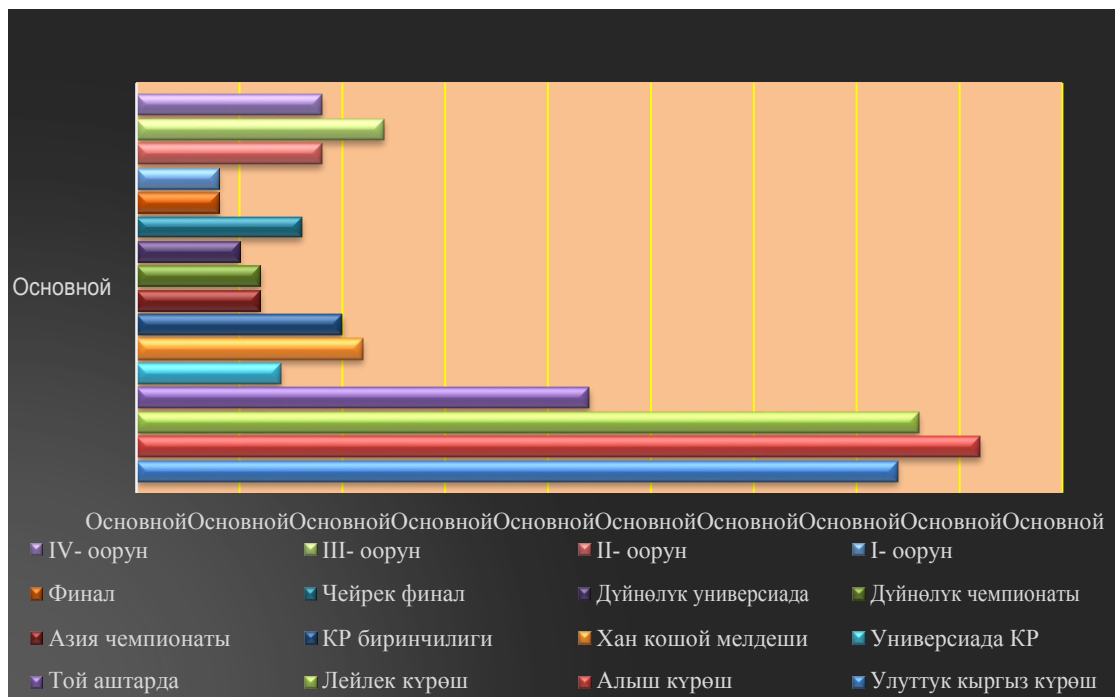
Улуттук кыргыз күрөшүнүн токонек тушоо техникалык ыкмасы

Токонек тушоо техникалык ыкмасы улуттук кыргыз күрөшүндө 66 %, классикалык алыш күрөшүндө 56 %, колдонулаарын билдик. Аймактык той аштарда эң көп колдонулаары байкалды, жергиликтүү мелдештерде 40 % түздү.

Диаграмма-3.8.

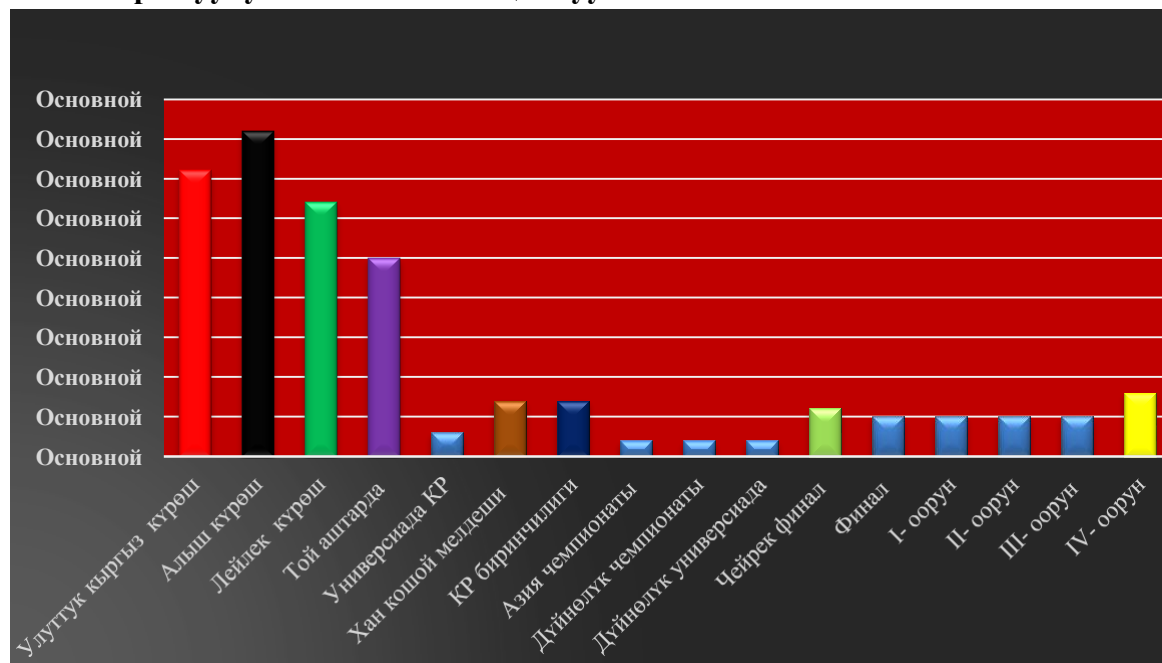
Ыкчам аткарылуучу оң жамбаш техникалык ыкмасы

Оң тарапка жамбаш ыкмасын аткаруу улуттук күрөштө жана классикалык күрөштөрдө эң оптималдуу көп колдонулуучу ыкмалардын бири. Ар түрдү даражадагы балбандар колдонушат. Классикалык алыш күрөшүндө 84%, лейлек күрөшүндө 77 %, ал эми кыргыз күрөштө 75 % колдонулаары билинди. Бул ыкма баардык мелдештин түрлөрүндө кеңири колдонулуп финалдык бөлүктө ийгиликти жаратууларда. Жергиликтүү жана эл аралык аренада популярдуу ыкма болуп саналат.

Диаграмма-3.9.

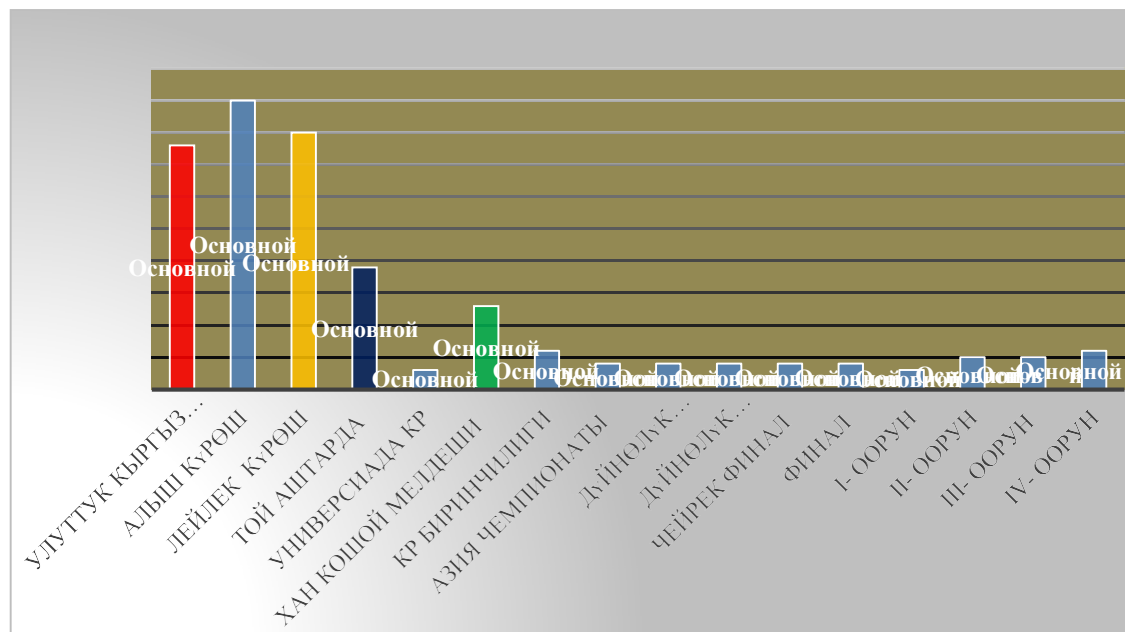
Тез аткарылуучу татаал комбинациялуу сол жамбаш техникалык ыкмасы

Сол тарапка жамбаш ыкмасын аткаруу эл аралык мелдештерде ишенимдүү колдонуп балбандарыбыз 10 % оорун ээлеп келишүүдө. Классикалык алыш күрөштө 81 %, улуттук кыргыз күрөшүндө 72%, ал эми лейлек күрөшүндө 66 % аткарылары аныкталды.

Диаграмма-3.10.

Улуттук кыргыз күрөшүнүн сол тизеге алуу техникалык кыймылы

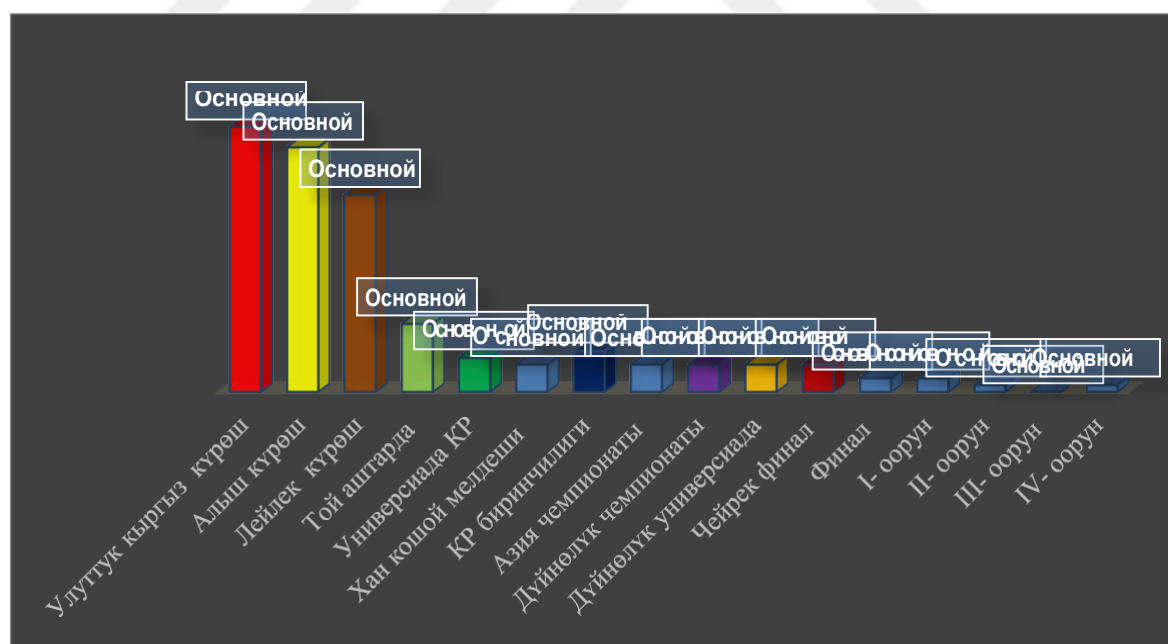
Бул техникалык ыкманы эң көп алыш күрөшү 90 %, андан кийин лейлек күрөшүндө 80 % колдонулган болсо, ал эми кыргыз күрөшүндө 76 % аткарылаары аныкталган. Ыкманын натыйжалуулугу жогоруда көрсөтүлгөндөй орточо десек туура болот.

3.1.1 Улуттук күрөшүнүн оң тизеге алып ыргытуу техникалык ыкмасы

Улуттук күрөшүнүн оң тизеге алып ыргытуу техникалык ыкмасы көпчүлүк мелдештерде колдонулаары аныкталды. Эң көп 82 % алыш күрөшүндө колдонулаары билинди. Кыргыз күрөшүндө 74 %, ал эми лейлек күрөшүндө 62 % аткарылаары аныкталган. Ыкманын негизинде бир топ ийгиликтерди жаратууга мүмкүн экендиги далилденди.

Диаграмма-3.11.

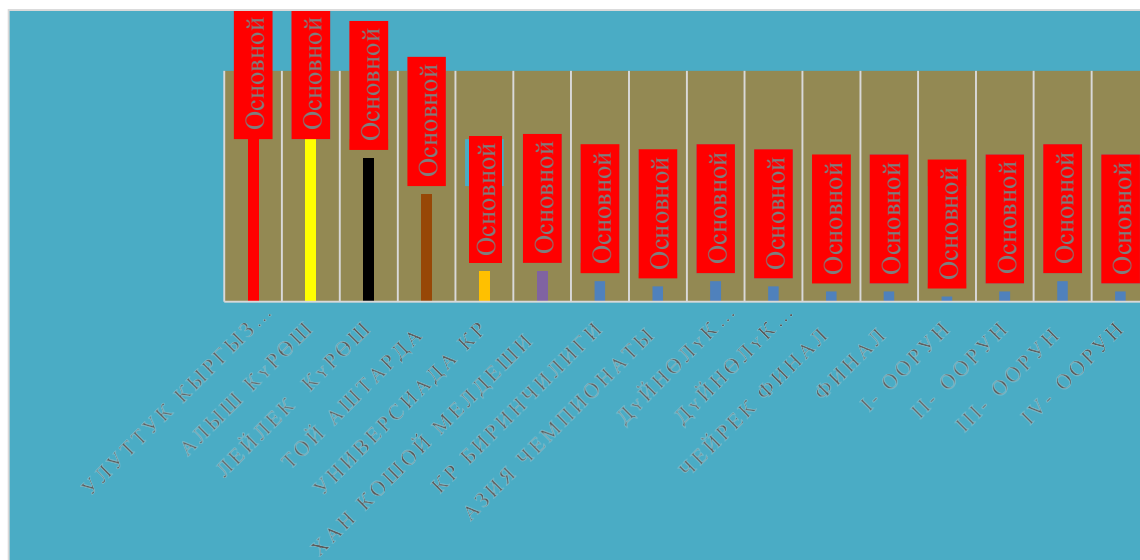
Өзүнөн ашырып ыргытуу техникалык ыкмасы

Ыкманын аткаруу өзгөчөлүгү күрөштүн негизги эрежесинде, кыргыз күрөшүндө 78 % эң көп колдонушуп, мелдештерде бир топ ийгиликтерди жаратышууда. Алыш күрөшүндө 72 %, лейлек күрөшүндө 58 % колдоноорлорун сурамжылоодо белгилешкен.

Диаграмма-3.12.

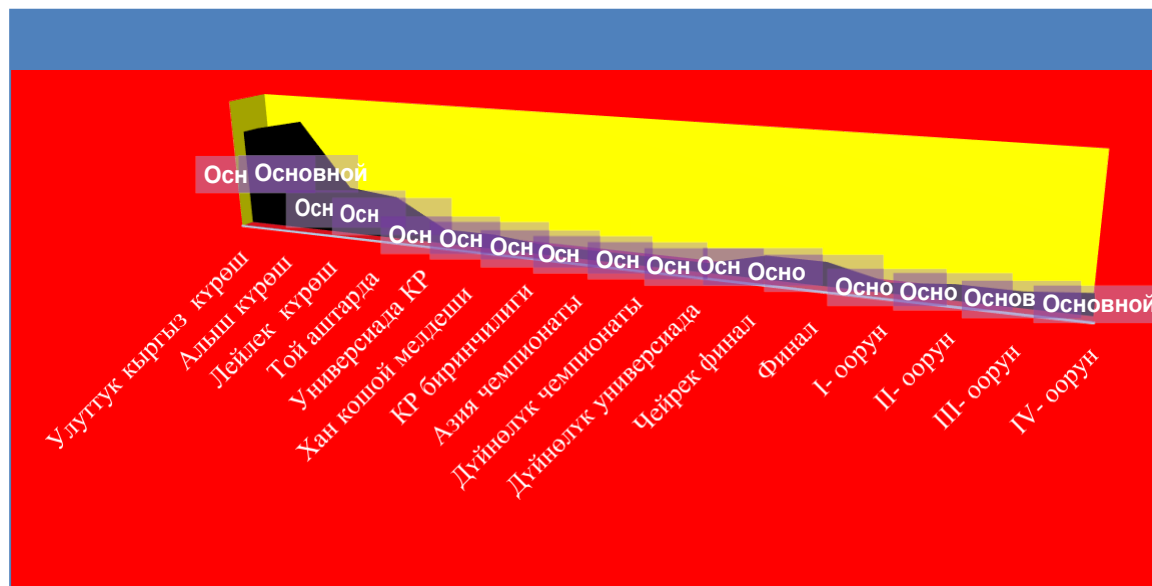
Улуттук күрөшүнүн бурап жыгуу техникалык ыкмасы

Негизинен бурап жыгуу техникалык ыкмасы күрөштүн бардык түрлөрүндө кеңири колдонулат. Алыш күрөшүнүн балбандары эң көп 82 % колдоноорлорун айтышкан, кыргыз күрөшүндө 74 %, ал эми лейлек күрөшүндө 56 % аткаары аныкталды.

Диаграмма-3.13.

Улуттук күрөшүнүн белден кызуу техникалык ыкмасы

Ыкма негизинен бардык күрөштөрдө оптималдуу колдонулуп, натыйжалуу көрсөткүчтөргө ээ. Эң көп алыш күрөшүндө 82 %, кыргыз күрөшүндө 74 %, лейлек күрөшүндө 32 % колдонулаары аныкталды.

3.2. Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн ыкмаларын талдоо

3.2.1. Улуттук кыргыз күрөш “жамбаш ыкмасы”

Сүрөт-1

Бул ыкма кыргыз күрөштө эң көп колдонулган ыкма болуп эсептелинет, дээрлик 87% мелдеште дал ушул ыкма колдонулуп жана ошондой эле бул ыкманын эсебинен жеңишке жеткендер көп кездешет. Жамбаш ыкма башка күрөштөрдө да аябагандай көп колдонулат. Мисалы: Алыш, Лейлек күрөштөрүндө бирок алыш күрөшкө караганда аткарылышы бир аз кыйыныраак аткени үсүдө кийим жок жана тердин кесепетинен колдор тайышы мүмкүн. Бул ыкма эффективдүү болгондуктан көп спортчу ушул ыкманы колдонушат жана ошондой эле бул ыкманын дагы бир жакшы жагы башка ыкмаларга салыштырмалуу контур ыкмага кетиш пайызы азыраак болгон ыкма катары таанылат.

Улуттук кыргыз күрөш “Тизе ыкмасы”

Сүрөт-2

Бул ыкма дагы кыргыз күрөштө көп колдонулат бирок жамбаш ыкмасына караганда азыраак аткарылат 80% Эмнеге дегенде бир бутту көтөргөн кезде тең салмактуулук жоголуп таяныч абалы азаят жана атаандаш ошол себептен колдонуп контур чабуул менен жеңип алыш коркунучу бар.

Улуттук кыргыз күрөш “Буттан илүү” ыкмасы

Сүрөт-3

Бул ыкма кыргыз күрөштө 65% аткарылат мындай ыкманы аткарыш үчүн көп убакыт керек жана бул ыкма эки комбинация менен аткарылат, ошондуктан автоматташтыруу зарыл ал эми автоматташтыруу үчүн көп убакыт керектелет.

3.2.2. Алыш күрөш “Тизе ыкмасы”

Сүрөт-4

Бул ыкма дагы алыш күрөштө көбүнчө аткарылып жакшы жыйынтыктарды алып келет 85% аткарылат эң жакшы жери бул ыкма кооз ыкмалардын катарын толуктайт дагы күрөшкө кошумча өң берет.

Алыш күрөш “Жамбаш ыкмасы”

Сүрөт-5

Жамбаш ыкмасы үч күрөштө тең активдүү аткарылат жана ошондой эле алыш күрөштө 92% аткарылып көптөгөн спортчуларга жеңиштерди алып келүүдө. Бирок алыш күрөштө бир аз кыргыз күрөшкө караганда бул ыкма 5% га жеңилірээк аткарылат анткени алыш күрөштө кийим болгондуктан атаандашты кармоо бир аз жеңилірээк.

Алыш күрөш “Токонек ыкмасы”

Сүрөт-6

Бул ыкма дагы кыргыз күрөштө дагы көп колдонулат бирок алыш күрөшүндө дагы аткарылыш жагынан кыргыз күрөштөн кем эмес колдонулат

3.2.3. Лейлек күрөш “Жамбаш ыкмасы”

Сүрөт-7

Лейлек күрөшү белден өйдө күрөшүлгөндүкөн жамбаш ыкмасы бул жерде да көп колдонулат. Мелдештерде көп аткарылат жана жакшы жыйынтыктарды берет.

Лейлек күрөш “Тизе ыкмасы”

Сүрөт-8

Бул ыкманы дагы лейлек күрөштө көбүн эсе колдонушат. Кээде көтөрүп бара жатып экинчи башка ыкмага дагы өтсө болот М: артка ийилип ыргытуу.

Лейлек күрөш “Кайтарма ыкмасы”

Сүрөт-9

Негизинен Лейлек күрөштө башка күрөштөргө караганда ыкма азыраак анткени бул жерде белден өйдө күрөшүлөт ошондуктан бул кайтарма ыкмасын дагы кө колдонушат.

3.3. Үчүнчү бөлүмдүн корутундусу

Дене тарбиянын максаттарынын бири - дени сак улут, мекенчил жаштар дегендей. Мекенди коргоодогу жаш өспүрүмдөр улуттук кыргыз күрөштөрүнүн кыймылдарын, ыкмаларын рационалдуу пайдаланып гормониялуу өнүгүүлөрүнө шарт түзүлөөрү талашсыз. Мамлекеттин келечеги жаштар демекчи жаш, өспүрүм балбандардын ден соолуктарына, организmine көңүл буруубуз абзел. Жаш уландарды улуттук күрөш түрлөрүнө кызыктырып мекенчил, акылдуу, билимдүү балбандарды, инсандарды тарбиялоо.

Сурамжылоого 50 ар кандай спорттук наамдагы балбандар катышышты. Улуттук кыргыз күрөштүн 24 ыкмасы боюнча түзүлгөн түрдүү суроолорго жооп беришти. Балбандар мамлекеттик, дүйнөлүк универсиада, эл аралык аренадагы мелдештерде катышышып мыкты жана начар көрсөткүчтөргө ээ болушкан. Мыкты көрсөткүчтөрдүн себеби, мыкты техникалык ыкмасынын даярдыгы 10 балбан 33 %, мыкты техникалык даярдыкта 8 балбан 26 %, мыкты жалпы даярдыкта 6 балбан 20 %, мыкты техника жана айла-амал даярдыкта 4 балбан 13,3 %, спорттук ийгилик 2 балбан 6,6 %. Начар көрсөткүчтүн себеби, начар техникалык ыкмасынын даярдыгы 12 балбан 40 %, начар техникалык даярдык 14 балбан 46 %, начар жалпы дене тарбия даярдык 6 балбан 20 %. Мелдештеги көбүн эсе колдонулган ыкмалар. Финалга чейин: тизе, ичтен чалуу, жамбаш ыкмасы менен 18 балбан 26 %. Жарым финалга чейин: кайтарма, оң жамбаш, сол жамбаш, булкуп ордуна козгоп же отургузуу, бурап жыгуу 10 балбан 33%. Жалпы мелдеште балбандардын көбүрөөк колдонгон айла-амалдары: чабуул жасоо айла-амал, ыкмалык комбинация, каршы чабуул жасоо, тескери аракеттер (алдоо), коргонуу, кайталап чабуул жасоо, амалдануу, эки эселеп алдоолор кирди.

УКнун ыкмаларынын ар кандай деңгээлдеги мелдештерде аткарылышы пайыздык негизде берилди: аз пайыздуу көрсөткүчкө колду ашырып торой чалуу, бут менен чалуулар, силкип жыгуу ыкмалары 21 – 24 % колдонулаары байкалды. Орто деңгээлде аткарылган айла-амалдар сол капталга аттап чабуу, ичтен чалуу, колтук астына кирип көтөрүп чабуу, алага тебип чабуу, токонең тушоо, буттан

илип көтөрүү 64-68 % колдонулаары билинди. Мелдештерде натыйжалуу көбүн эсе колдонулган техникалык ыкмалар: оң капталга аттап чабуу, оң, сол жамбаш менен, оң-сол тизеге алуу, бурап жыгуу, кайтарып чабуу, булкуп оордунан отургузуу 77-84 % аткарылаары билинди. Жүргүзгөн илимий изилдөө ишибизде улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларын, классикалык алыш жана лейлек күрөштөрүн түркүмдөштүрүүдө айырмачылыктар байкалды. Улуттук күрөштөрүнүн эрежелерине ылайык ыкмаларды колдонуу өзгөчөлүктөрүнүн айырмачылыктары билинди. Балбандардын деңгээлдерине ылайык техникалык ыкмаларды аткаруунун структурасы өзгөчөлүктөрү билинди. Кыргыз күрөшүн үйрөтүү аркылуу окуучулардын спортко болгон кызыгуусун өстүрүү үчүн техникалык жана тактикалык көнүгүүлөрдү майнаптуу пайдалануу оң натыйжалуу. Ал көнүгүүлөрдү үйрөнүү аркылуу, окутуу-машыктыруу ишин активдештирет. Кыргыз күрөшү боюнча зарыл болгон жөндөмдүктөрүн өнүктүрөт жана аң-сезимдүү спорттук жүрүм-турумга, мелдештерге ар тараптан даяр болууга өбөлгө түзөт. Техникалык ыкмаларды үйрөтүү аркылуу балдардын кыргыз күрөшүнө кызыгуусун өстүрүп ар түрдүү ыкмаларды тынымсыз машыгууларды иштөө да оң натыйжа берет. Балбандардын жаш өзгөчөлүгүнө, саламаттыгына, спорттук даярдыгына туура келип, эмоцияларына чоң таасир этип, үзгүлтүксүз машыгуусуна стимул берет, даражасын жогорулатат. Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларын аткаруу жолдору ар түрдүү, көтөрүп чабуу, жамбаш, белинен таптак көтөрүп алып жерге уруу, бут менен чалып күрөшүү ж.б. ишке ашат.

КОРУТУНДУ

Жүргүзгөн илимий изилдөө ишибизде улуттук кыргыз, классикалык алыш, лейлек күрөштөрүн техникалык ыкмаларын түркүмдөштүрүүдө (классификациялоодо) күрөштөрүн эрежесине ылайык айырмачылыктар байкалды. Мелдештерде, машыгуу процессинин ар кандай этаптарында жана ар кандай мезгилдеринде балбандардын даярдыгына жараша техникалык ыкмаларды ар түрдүү колдонуулаары аныкталды.

Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларынын классикалык алыш, лейлек күрөш мелдештеринде колдонуулучу техникалык ыкмалар: кайтарма, оң жамбаш, сол жамбаш, булкуп ордуна козгоп отургузуу, оң, сол капталга аттап чабуу, оң-сол тизеге алуу, бурап жыгуу, кайтарып чабуу ж.б техникалык ыкмалар колдонуулары аныкталды. Жыйынтыктап айтканда, кыргыз күрөшүнө байланыштуу эмгектердин, илимий адабияттардын жоктугу бүгүнкү күндөгү эң чоң көйгөйү экендигин байкадык, улуттук-спорттук оюндар боюнча илимий-изилдөө жүргүзүү мезгилдин талабы катары мындан ары дагы улана бермекчи.

ÖZET

İnsanlığın Paleolitik tarih öncesi dönemi derinliklerinde doğan güreş, günümüze kadar sayısız formda ve tüm kültürlerde hayatta kalabilmiştir. Bunu yapmış olması, insanın özünde bir kişinin bir başkasına üstünlük kazanma zorunluluğunu gerektiren fizikselliğin ifadelerine anlam katması için yaygın bir eğilim göstermesidir. Fiziksel kültür, ulusal kültürün tarihsel olarak oluşturulmuş bölümlerinden biridir ve aynı zamanda bir insanı eğitmenin en önemli araçlarından biridir. Kırgızlarda güreş, tüm Türk halklarında olduğu gibi bir spor formatı olmanın ötesinde kültürel unsurlarla yüklüdür ve milli kültürün ürünüdür.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına ait kaynaklara bakıldığında, Kırgızlarda üç türde geleneksel güreşlerin yapıldığını öğrenebilmekteyiz. Günümüz Kırgızistan’da da yine Alış Güreş, Leylek Güreşi ve Kırgız Güreşi olmak üzere üç türde geleneksel güreşlerin yapıldığını görürüz. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına bunlardan ilki olan Alış Güreş’in, Orta Asya’nın en yaygın güreşi olduğunu görebiliyoruz. Yine aynı yüzyılların kaynaklarından ikincisi olan geleneksel Kırgız Güreş’inin daha seyrek ve bugünkü Kırgızistan’ın kuzey bölgelerinde yapıldığını anlamaktayız. Bunlardan üçüncü olan Leylek Güreşi’nin söz konusu dönemlerde Özbeklerle birlikte “Fergana Güreşi” olarak da adlandırıldığını ve Kırgızistan’ın güney bölgesinde yapıldığını bilmekteyiz.

Güreşin sembol ve imgelerinin yorumları tabii ki farklı şekillerde kullanılabilir ve hegemonik süreçlerde ve karşıt emsallerinde araç olarak benimsenebilirler. Aslında, güreş ulusal gücü anlatan mitlerin meydana getirilmesinde ve ahlak eğitiminde, erdemlilik anlayışında yarışma ve gösterilerde “alp” sıfatıyla (Batı dünyasında Şövalyelik anlayışında olduğu gibi) sistematik olarak kullanılır. Açıkça, güreş sporunu icra etmek, sadece “ter atma” fırsatı, “doğal” mücadeleci içgüdüleri açığa vurmak veya semboller yoluyla ifade etmek için fırsat değil, aynı zamanda geniş ahlaki ve politik yankının sosyal değerleri etrafında organize olan dikkatli bir şekilde yapılandırılmış kamuya açık organizasyonlardır.

Alış Güreş: 2008 yılında o zamanki Fransızca adıyla “Fédération Internationale des Luttes Associées (FILA) / Uluslararası Amatör Güreş Federasyonu”, şimdiki adıyla “United World Wrestling (UWW) Bileşik Dünya Güreşi” bünyesinde bulunan “Traditional Belt Wrestling (TBW) / Geleneksel Kuşak Güreşi” bünyesine dahil edildi. Buraya bağlanmakla birlikte Türkmenistan, Tataristan ve Başkurdistan, Kazak, Letonya, Estonya, Fransa, İngiltere, Kanada, İspanya, Kore vb UWW bünyesine bağlanan ulusal güreşlerle birlikte aynı kurallara tabii tutuldu. Kıta ve Dünya şampiyonaları yapılmaya başladı. Fakat Popülarite beklentisi gerçekleşmediği gibi orjin tarzından uzaklaşarak milli nitelik ve anlam kaybına uğradı.

Kırgız Güreş: Adından da anlaşılacağı gibi bu geleneksel güreş, çok popüler olmasa da Kırgızistan’ın coğrafyasının hemen her bölgesinde yapılabilen bir güreştir. Alış güreşten biraz daha özgür bir stile ve milli niteliklere sahiptir.

Leylek Güreş: Fergana vadisinde Batken’in bir ilçesi olan ve 39 köyü ile bu ilçede daha çok yapılmakta olduğu için adını buradan alan bu güreş, Özbekistan milli milli güreşi olan “Fergana Kuraş” ile aynı stile sahiptir. Greko-Romen güreş gibi ayaklarla oyunun yapılması yasak olan Leylak güreşine Özbekler ve Tacikler Fergana Güreşi demektedirler. Bölge güreş otoriteleri tarafından Kırgızistan’ın kuzey bölgelerine de taşınmaya çalışılmaktadır. Ancak bu güreş Alış ve Kırgız güreşi kadar tanınmasa da en azından onlar kadar yoğunlukta yapılmaktadır.

. Bunun dışında diğer Kırgız güreşleri olan “Alış” ve Kırgız / Balban” güreşlerinden pek farkı yoktur. Sıkıltlar, organizasyonlar ve ritüeller birbiriyle örtüşmektedir. Bir diğer farkta, Leylek güreşinde üste giyilen çapan ve alta yiyilen şalvarlar renklerinin her iki rakipte de beyaz reklı olmasıdır. Sadece iki rakibin bellerindeki kuşaklardan birinin kırmızı ve diğeri ise mazi olmaktadır. Ayrıca Leylek bölgesi Kırgızistan milli takımları için iyi bir potansiyel bölgedir. Özellikle Greko-Romen güreşi için çok önemli bir potansiteldir.

Geleneksel güreşler Kırgızistan’da en popüler spor olmasa da yıllardır milli kimliklerini ifadenin birer aktivitesi olmuştur. Kırgızlarda güreş kadar sembolik “ağırlık” taşıyan

kök-börüden başka bir spor yoktur. Güreşin uyandırdığı duygular statik veya kanun olmaktan uzaktır.

Eski uygarlıkların hemen hepsinde görülen güreş, her ulusun kültüründe farklı boyutta yer almış ve farklı tatmin tarzı ile farklı fonksiyonlar icra etmiştir. Eski uygarlıklar arasında yer alan Kırgızlarda güreş, sosyal yapı ve yaşayışlarının hemen her safhasında görülmüş, sanat, edebiyat, adet ve geleneklerinin teşekkülünde mühim bir yer teşkil etmiştir. Kırgızlarda güreş, milli, dini, iktisadi, özel, genel toy ve yug gibi sosyal merasimlerinin de ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Kırgız geleneksel güreşleri hakkında maalesef akademik düzeyde monografik bir çalışmaya henüz rastlanılmamaktadır. 19. Yüzyıldan günümüze bir veya birkaç paragraftan oluşan çok sayıda alt başlıklara rastlanmaktadır. Bu çalışmayı tez bitiminde kitap olabilecek şekilde hazırlamayı, en azından gelecek nesillere bu milli kültür ürünü olan geleneksel güreşleri miras bırakmayı, Türk halkları ve dünya spor literatürüne kazandırıp tanıtmayı amaçladık.

Ayrıca, küreselleşen dünyamızda geleneksel kültür halkalarından nerdeyse her gün biri kopmakta, Kırgız milli kültür ürünü olan geleneksel güreşlerde bundan kendisine düşen payı fazlasıyla almış durumdadır. Kırgız milli kültürünün maddi-manevi (seküler ve dini) bütün yönlerini ihtiva eden geleneksel güreşleri kabilecilik anlayışı içerisinde övünülen değerler manzumesi olarak değil yaşanılan değerler demeti haline getirebilmek amaçlanmıştır.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarından günümüze Kırgızlarda üç türde geleneksel güreşlerin yapıldığını bilinmektedir. Bunlar: Alış Güreş, Leylek Güreşi ve Kırgız Güreş'tir. Bu üç geleneksel güreşleri kapsayan tez, Kırgızistan coğrafyası ile sınırlıdır.

Çalışma Kırgız halkının sosyal kültürünün bu kadar önemli bir bileşenini geleneksel güreşlerin yetiştirme kültürü olarak nitelendirmeyi mümkün kılacaktır. Geleneksel eğitim kültürü, karmaşık bir gelenek, fikir, bir dizi sosyalleşme mekanizması ve kurumunu, eğitim araçlarını, yöntemleri ve yollarını, ampirik pedagojik

görüş ve genç neslin eğitimini amaçlayan görüşlerin, gerekli bilgi sisteminin özümsemesinin sağlanmasını içeren normlar ve değerlerdir. Bu, bağlamda geleneksel güreşler, herhangi bir etnik grubun varlığının ve korunmasının, temel soruları ve etnik kültürünün korunmasıyla ilişkilendirilen en zengin ve en çeşitli halk kültürü tabakasıdır. Bu yazıda, XIX- XX yüzyılın başlarında Türk halklarının özelliği olan sosyalleşme modelinin bir analizini sunan geleneksel güreş, bu sosyo-tarihsel koşullarda başarılı ve verimli bir şekilde hareket ettirildiği ve eğitimin sosyal normundan bir ölçüde faydalandığı sonucuna varmamızı ortaya koyabilmekte rol oynayabilecektir.

Geleneksel güreşler Kırgızistan'da en popüler spor olmasa da yıllardır milli kimliklerini ifadenin birer aktivitesi olmuştur. Güreşin uyandırdığı duygular statik veya kanun olmaktan uzaktır. Güreşin sembol ve imgelerinin yorumları tabii ki farklı şekillerde kullanılabilir ve hegemonik süreçlerde ve karşıt emsallerinde araç olarak benimsenebilirler. Aslında, güreş ulusal gücü anlatan mitlerin meydana getirilmesinde ve ahlak eğitiminde, erdemlilik anlayışında yarışma ve gösterilerde “alp” sıfatıyla (Batı dünyasında Şövalyelik anlayışında olduğu gibi) sistematik olarak kullanılır. Açıkça, güreş sporu sadece “ter atma” fırsatı, “doğal” mücadeleci içgüdüleri açığa vurmak veya semboller yoluyla ifade etmek için fırsat değil, aynı zamanda geniş ahlaki ve politik yankının sosyal değerleri etrafında organize olan dikkatli bir şekilde yapılandırılmış kamuya açık organizasyonlardır.

Kırgız beden eğitimi, geleneksel kaynaklara, ekonomik hayata ve bu hayatı besleyen, insanların gelişimi ve devamına özgü olan coğrafi çevreye dayanmaktadır. Nesiller arasındaki kimliğin ve bağın korunmasına yardımcı olan güreş kültürünün en önemli unsurlarından biri, halkın gerçek oyunları arasında temel değeri olan geleneksel sporların ötesinde anlam kazandırmaktır. Kırgız halkının doğal koşulları, tarihsel gelişimlerinin özellikleri, geleneksel güreşler yoluyla onlara milli bir karakter kazandırmıştır. Bu nedenle, diğer etnik gruplardan farklı olan güreş oyunları vardır ve farklılıklar, ritüel önemi özellikle vurgulanarak analiz edilebilir.

Çalışma, geleneksel güreş kültürü gibi Kırgız halkının sosyal kültürünün önemli bir bileşenini karakterize etmemizi sağlıyor. Geleneksel eğitim kültürü, genç neslin asimilasyonunu sağlamayı amaçlayan bir dizi sosyalleşme mekanizması ve kurumu, eğitim araçları, yöntemleri ve yaklaşımları, ampirik pedagojik görüş ve tutumları içeren bir dizi gelenek, fikir, norm ve değerdir. Bu bağlamda geleneksel güreşler, her etnik grubun ve etnik kültürünün temel yaşam ve korunması konuları ile ilişkilendirilen halk kültürünün en zengin ve çok yönlü katmanıdır.

Bu makale, 19. ve 20. yüzyıllarda Türk halklarının sosyalleşme modelini incelemektedir. Ve bu koşullarda, bir dereceye kadar, eğitimin sosyal normunu kullandılar. Hemen hemen tüm eski uygarlıklarda görülen mücadele, her milletin kültüründe farklı boyutlarda yer almış ve farklı tatmin tarzları ile farklı işlevler gerçekleştirmiştir. Eski uygarlıklar arasında mücadele, Kırgızların toplumsal yapısının ve yaşamının hemen her aşamasında görülmüş ve sanat, edebiyat, gelenek ve göreneklerin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Kırgızistan'da güreş, ulusal, dini, ekonomik, özel ve kamusal törenlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Ne yazık ki, geleneksel Kırgız güreşleri üzerine akademik düzeyde bir monografi bulunmamaktadır. 19. yüzyıldan günümüze kadar bir veya birden fazla paragraftan oluşan birçok alt başlık bulunmaktadır. Tezimizin sonunda en azından bu milli kültürün bir ürünü olan geleneksel mücadeleyi gelecek nesillere, Türk insanına ve dünya sporuna tanıtmak amacıyla bir kitap hazırlamaya çalıştık. Özellikle küreselleşen dünyamızda hemen her gün geleneksel kültür alanlarından biri ortadan kalkmakta ve Kırgız milli kültürünün ürünü geleneksel mücadeledeki payını aşmaktadır. Kırgız milli kültürünün maddi ve manevi (laik ve dini) tüm yönlerini kapsayan geleneksel mücadeleyi anlamada, onu övünen bir değerler kümesinden ziyade geçmiş değerler düğümüne dönüştürmeyi amaçlamaktadır.

Halihazırda Kırgız milli güreşleri ile alış ve leylek güreşlerinde yapılan antrenmanların sayısı her yıl artmakta, milli Kırgız ve alıs güreşlerde yetişen güreşçiler dünya ve uluslararası arenadaki müsabakalarda büyük başarılarla imza atmışlardır. Bu nedenle yukarıda bahsedilen bilimsel çalışma Kırgız milli güreş yöntemlerinin etkinliğini belirlemeye yöneliktir. Ana hedefimiz Kırgız milli güreş tekniklerinin

etkinliğini belirlemek, geleceğin güreşçilerine ve antrenörlerine geri bildirim sağlamak ve milli Kırgız güreşi ile alıs güreşi birbirinden ayırmaktır.

Çalışmanın amacı:

1. Kırgız milli güreşleri ile alış ve leylek güreşlerinin sınıflandırılması arasındaki farkı belirlemek, ulusal Kırgız güreşlerinin farklılıkları ve beklentileri.
2. Kırgız milli güreşinde yetişmiş güreşçilerin teknik kullanım özelliklerini netleştirmek.

KIRGIZ MİLLİ GÜREŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Kırgız milli güreşinin gelişimi için beklentiler

Kırgız halkı birçok kabileyi birleştirdi ve eski zamanlarda Tien Shan ve Yenisey'in üst kısımlarını işgal etmiştir. Kırgızlar, Orta Asya vadisinde yaşayan, etnik olarak homojen ve heterojen gruplar, örgütler ve kabilelerden oluşan kadim bir halktır. Kırgız halkının kabileleri, Rusya'ya katılmadan önce özgürlükleri ve bağımsızlıkları için savaşımlardır. Fiziksel aktivitenin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri günlük yaşam, ekonomik ve doğal yaşam koşulları ile yakından ilgilidir. Bu nedenle Kırgız halkı fiziksel uygunluklarını sürekli olarak geliştirmekte ve güncellemektedir. Kırgızların gruplar halinde yaşaması nedeniyle aşiret anlaşmazlıkları, komşu ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar, toprak anlaşmazlıkları, mülkiyet, zenginlik ve güç anlaşmazlıkları her zaman bir tehdit olmuştur. Bu temelde, mızra atmak (найза) at üstüne düşürmek (эп сайыш), devirmek (оодарыш) gibi sporları ortaya çıkmıştır. Kırgız halkının ekonomik ve siyasi oluşumu ile birlikte milli spor ve fizik egzersizleri de oluşmuştur. Kırgız halkının atası olan Saka kabilesi hakkında eski tarihçilerin yazıları ilgi çekicidir. Saka kabilesinin tarihinde birçok savaş olmuştur. O zaman, beden eğitimi sistemi kurulmuştur. Antik Yunan yazar Elian (c. II-III CE) şunları yazmış: “Erkekler bir kızla evlenmek isterse, o evlenmek isteyen kızla güreş yapası lazım” geleneği vardı. Kız güreşi kazanırsa, genç adam kızın tutsağı olur ve onun altına girer; ama ancak kızı yendiğinde gücüne ulaşabilir yani o kıza evlenecek. Güreşte genç erkeklerin vücutlarını

güçlendirmek için kullanıldığı söylenebilir. Kırgız halkının "güreş" sporunun kökleri çok eskilere dayanmıştır.

Kırgız halkının tarihi, çeşitli işgalcilerle bir dizi savaş ve yüzleşmedir. Uyurlar (9. yüzyıl), Kara Çinliler (10. yüzyıl), Moğollar (12. yüzyıl), Moğolistan'ın Moğol hanları (11. yüzyıl), Kalmıklar (17.-18. yüzyıllar) ve Kokand Hanlığı (19. yüzyılın ilk yarısı) yüzyıl Herkes özgür Kırgız göçebe nüfusunu fethetmeye çalışmış. Bu temelde Kırgız halkı her zaman savaşa hazır olmak, milli oyunlara eşlik edecek silah ve fizik tatbikatlar geliştirmek zorundaymış.

Uzun bir süre boyunca Kırgız halkı, sosyal ve ekonomik durumlarına bağlı olarak çeşitli fiziksel aktiviteler geliştirmiş. Savunma için olduğu kadar çiftlikte de savaş için beden eğitimi gerekiyormuş. Savaşa hazırlanırken "güreş", Kırgız halkı tarafından eski çağlardan beri bir hazırlık aracı olarak kullanılmıştır. Sholomintsky, araştırmasında, "Türkistan'daki Moğol egemenliği sırasında, savaş için gerekli egzersizleri içeren güreş sporu, güçlü kahramanlar yetiştirmek için kullanıyorlar" diye yazmış. Eğitim ve öğretimde kilit rol oynayan güreş sporunun kurucu tanımları, değerli kaynaklardan öğrenilebilir. Bu sözlü halk eserlerine destan destanlarında rastlamak mümkündür. Mücadelenin tasvirinin folklorda önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Folklor, halk için tükenmez bir bilgelik kaynağıdır. Birkaç kişi folklorun tarihi ve estetik yönlerine dikkat çekmiştir. "Bu materyale dayanarak, insanların acıları ve beklentileri hakkında iyi bir çalışma yazılabilir" demiş. Sovyet döneminde Kırgız folklorunu toplamak, sistemleştirmek ve incelemek için büyük çabalar sarf edilmiş. Kırgız folkloru üzerine çok sayıda çalışma yazılmış ve yayınlanmıştır. Ancak halk sporları ve "güreş" sözlü sanatta henüz keşfedilmemiş konulardır. Belli bir düzeyde bilimsel, politik ve eğitsel eğitime sahip olduğu açıktır. "Kültürü bir üst seviyeye çıkarmak için kültür tarihine, tüm dünyanın kültürel mirasına yönelmemiz gerekiyor. Ülkenizin daha yakın olmasını istiyorsanız tarihini bilmeniz gerekiyor" demiş. "

Kırgız halkı, bağımsızlıklarını defalarca kaybetmeleri ve yeniden kazanmaları da dahil olmak üzere, 2000 yıllık tarihinde harika ve değerli sözlü eserlerini korumuştur. Eserlerinde tüm Kırgız halkının yaşamının çeşitli yönlerini benimsemiş, birçok düşmana karşı kendi özgürlük sevgisi, kahramanlık ve yiğitlik kültürünü kullanmıştır.

Folklorun gelişimine karşı birçok zorluk ortaya çıkmış. Sosyal ve etnik zulüm, Müslümanların dini inançları, yoksulluk. Bütün bunlar yaratıcı insanların büyümesini engellemiş. Zenginler ise folkloru kendi çıkarları için kullanmışlar. Nüfusun sadece en yoksul kesiminin sözlü eserlerini mükemmel bir şekilde ifade edebildiğini ve nüfusun düzeyinin verimsiz olduğunu söylemişler.

Kırgız halkının yaşamının her yönü folklorun içindedir diyebiliriz. Özellikle destansı eserlerde Kırgız milli mücadelesinin tasviri önemlidir. Şimdiye kadar, kitlesel toplantılar milli oyunlar ve güreşlerle ilgi çekiyor.

Etnograf SM Abramzon, Kırgız halkının yaşamını ve kültürünü incelemiş. “Bu tür eğlencelerin temel özelliği tarihtir. Savaş zamanlarında, militanlar gerekli nitelikleri geliştirmek için her zaman savunmaya ve saldırmaya hazırlanmışlar örneğin: güç, kararlılık, çeviklik nitelikleri geliştirmişler . Savaşta kazanılan zaferin ardından ulusal bir kutlama ile devam etmişler. Bu nedenle fiziksel egzersizler ve oyunlar belirli bir karaktere sahipmiş. Savaş için gerekli olduğu belirlenir. Genç erkekler göçebelik, savaş ve eğlence için eğitilebilirlermiş.

Sözlü yaratıcılık, Kırgız halkının milli spor ve eğlence çalışmaları için ana ve tek kaynaktır. Ana ilgi, Kırgız destanı "Manas" da kahraman Manas'ın kahramanca eylemlerine ve sıradan Kırgız halkının yaşamına yansır. Manas Baatyr'ın Oiro, Karakytai, Mançu ve diğer işgalcilerle savaşları "Manas" destanı, şanlı Manas Baatyr, oğlu Semetei ve torunu Seitek'i anlatır. M. Auezov, bu destanın IX yüzyılda yaratıldığına inanıyor.

"Manas" destanı, Kırgız halkının sözlü yaratıcılığının tarihi bir kaynağıdır. Kırgız halkının özgürlük mücadelesi anlatılıyor. Manas, kahramanın ana niteliklerini ve kırk korosunu görüntüde kullandı: kahramanlık, özgürlük sevgisi ve belirlenen hedeflere ulaşmak için azim. Destansı "Manas", Kırgızlarda bulunan çeşitli oyun ve sporları içerir. Düğünler ve bayramlar sırasında çeşitli ulusal sporları ve yarışmaları güzel bir şekilde tasvir ediyor. Kalmyk'in Joloy güreşçisi ile Khan Koshoi arasındaki maç büyük ilgi görüyor. İşte Kokotoi'de Joloy ve Koshoi arasındaki mücadele hakkında destansı "Manas"tan bir alıntı.

Sovyet döneminde Kırgız milli mücadelesinin durumu

Kültür Devrimi'nin başlangıcında, fiziksel kültürü geliştirmek için büyük çabalar sarf edilmiş. O zamandan beri köy geleneksel olarak ulusal sporları kullanılmış. Bununla bağlantılı olarak amaç, milli oyunlar aracılığıyla sıradan insanları fiziksel kültüre çekmektiler.

Güreşin gelişimi için gençlerin katılımı ve fiziksel kültürün desteklenmesi cumhuriyette, tüm bölgelerde, güreş de dahil olmak üzere kitle gelenekleri ve milli oyunlarda yarışmalar ön plandaymış. 1922'de Pişpek'in Komsomol öğretmenleri büyük bir spor festivali düzenlenmiş. Programında milli güreş varmış. 1928'den beri, ulusal sporları tanıtmak için Suusamyr yaylada ulusal güreş yarışmaları düzenlenmiş. 1929'da, ilk cumhuriyet köylerinde, çeşitli ulusal oyunlardaki yarışmaları içeren bir beden eğitimcileri toplantısı yapılmış Örneğin: ulusal güreş, kara pota, halat çekme, vb.

1920'lerin sonlarında, Chui Kanton Konseyi ulusal sporların geliştirilmesinde büyük bir inisiyatif almış. Yarışmaya Chui, Frunze ve Talas bölgelerinden beden eğitimcileri katılmışlar ve bu halk arasında büyük ilgi uyandırmış.

5 Mayıs 1922'de Kırgız ASSR Halk Komiserliği bünyesindeki Fiziksel Kültür Bürosunda ulusal spor çalışmalarını tartışmak için özel bir toplantı düzenlenmiş. Ancak o dönemde sistematik bir tatbikat yapılmamış. Güreşçiler sadece müsabakalar sırasında eğitilmiş.

Alış güreşin tarihi ve beklentileri

Her ulusun "kartviziti" olan uzun süredir favori bir sporu vardır. Genel olarak bu spor milletin gücünü, iradesini ve manevi zenginliğini gösterir.

Alış ya da kemer güreşi kuşaktan kuşağa, kuşaktan kuşağa aktarılacak halkın direncini ve cesaretini göstermiştir. Eski çağlardan günümüze güreşçilerin uzun mesafe güreşleri, bir spor olarak cazibesini ve gerçek popüler sevgisini hala korumaktadır.

Macar yazar L. Kuhn'un "Yalnız Fiziksel Kültür ve Spor" adlı kitabı, uzun mesafe g reşı ve tarihi hakkında birçok ilginç bilgi içeriyor. Kitap İran, Türkiye, Hindistan ve Orta Asya yani Turan'ın sporu nasıl yaptığını anlatıyor. Bunun kanıtı, antik Mezopotamya'da bulunan, M  3. binyıla tarihlenen iki insan heykelinde görülebilir. Uzun mesafe g reş ilerinin de Avrupa'da antrenman yaptığı söyleniyor. Bu noktayı açıklamak için 1857 Cenevre takvimini örnek olarak veriyor. Kırsal İsviçre'deki güreşçilerin mücadelelerini anlatıyor.

Uzun süredir Orta Asya'da uzun mesafe yarışmalarının yapıldığı bilinmektedir. Örneğın, 17. yüzyıldan kalma eski bir  ince yazıt olan Tan Shu, Nooruz tatillerinde uzun mesafeli güreş yarışmalarını anlatır.

O sırada Ebu Ali İbn Sina, beden eğitiminin tıbbi açıdan yararlı olduğunu bilimsel olarak kanıtlamış. Büyük bilim adamı, uzun mesafe güreşleri hakkında da bilgi verdi. Eserinde, kemer takan ve birbirine sımsıkı tutunan pehlivanların mücadelelerini kaleme almıştır. Ortaçağın büyük bilim adamının eserleri, halk arasında kemer güreşinin önemini ve popüler bir beden eğitimi ve egzersiz şekli olduğunu göstermektedir.

Zamanla, Türkistan'ın köşelerinde bu mücadelenin gerçek ünlü güreşçileri, özellikle Kaba uulu Kojomkul, Ahmed - Palan, Hadjimukan, Sholan, Shoniez, Dehkan, Khudaibergen Poltaev, Eshan, Abdyrahman (tabanca), İbrahim ve diğ rleri büyümüş.

Leylek Kırgızistan'ın Oş Vileyetine baėlı güneyde bir ilçedir. Burada yapılan g reşe de "Leylek K r ş" denilmektedir. Leylek mahalli Fegana vadisine düşmektedir. Dolayısıyla Orta Asya'nın bu verimli vadisinin adıyla kadim bir ge mişı olan güreş yapılmıştır. Bu kadim g reşe bölgenin adına izafen "Fergana Kuraşı" denilmiştir. Aslında Eski Türkistan merkezli güreşler Fegana ve Buhara diye ikiye ayrılmıştır. Fergana / Leylek güreşinde kuşatan tutularak ve vucutun üst kısmına teknik uygulanmaktadır. Leylek güreşinde tıpkı Greko-Romen güreşinde olduėu gibi bacaklara bacakla veya elle bacaklara teknik uygulanamaz. Bu mahalli güreşin özelliėi budur. Bunun dıřında diğ r Kırgız güreşleri olan "Alış" ve Kırgız / Balban" g reşlerinden pek farkı yoktur. Sıkıtlar, organizasyonlar ve ritüeller birbiriyle örtüşmektedir. Bir diğ r

farkta, Leylek güreşinde üste giyilen apan ve alta yiyilen şalvarlar renklerinin her iki rakipte de beyaz reklı olmasıdır. Sadece iki rakibin bellerindeki kuşaklardan birinin kırmızı ve diğeri ise mazi olmaktadır. Ayrıca Leylek bölgesi Kırğızistan milli takımları için iyi bir potansiyel bölgedir. Özellikle leylek greşı için çok önemli bir potansiteldir.

Kırğız Ulusal Klasik Güreş Federasyonu Kuralları

Katılım ağırlıkları 57,62,68,74,82,90,100, +100 kg. Kırğız Milli Klasik Güreşlerinin temel prensibi dizlerinizin, kalalarınızın üzerine düştüğünüzde ve rakibinizi minderden kaldırdığınızda farklı kurallarla dşebilmenizdir. Yarışma 5 dakika sürer. Güreşçiler, verilen süre içinde birbirlerini yere sermezlerse puan bazında kazanırlar. Yasaklı yöntemler: Elinizi kemerden çıkarmayın, tokonek, türban takmayın, bir elinizi kemerden ayırmayın, elinizi, belinizi, sırtınızı ve bacaklarınızı tutmayın. Herhangi bir pozisyonda asmak, sıkmak, uzanmak veya çağırmak yasaktır. Tek elle rakibin yan ve iini itmek, halıyı kafasına atmak, yüzmek, dövüşten kaçmak, kemeri mesane önünde tutmak, parmakları önüne koymak yasaktır. ve hakimin izni olmadan greşe bařlamak. Güreşçiler çeřitli teknikler kullanarak kalçalarını, sırtlarını, dizlerini ve ayak bileklerini kaldırdıklarında ve rakibinin düşüp kolunu kemerden çekmesiyle açık bir zafer kazanır.

Ařağıdaki durumda puan avantajına sahip güreşçiler kazanacaktır. Bir rakip dizine dokunduğnda ve rakibini halıdan kaldırmadan ileri geri ittiğnde 2 puan verilir. Rakibini kaldıran ancak düşen veya dizine dokunan greşiye 1 puan, yasak yöntemleri kullanan greşiye hakemler tarafından 2 uyarı sonrasında rakibine 1 puan, iki güreşçi aynı anda düştüğünde deneyen greşiye 1 puan verilir. . Halıdan doğru düşerseniz 2 puan, 2 puan yöntemine düşerseniz 1 puan alırsınız, berabere yapamazsınız, 3 uyarı kaybedersiniz. Uyuřmazlıklar 3 hakemin kararı ve bařhakemin müdahalesi ile çözülür. Memnuniyetsizlik durumunda, eskort veya antrenör 30 saniye içinde rapor vermelidir ve eğr küpü yanlış atarsa güreşçi 1 puan kaybeder. Antrenörler, hakemlere itiraz etme prosedürünü izlemelidir. Son 30 saniyede hakem herhangi bir uyarı veya puan vermeyecektir. Tarafsızlığın temel ilkesi tarafsızlık şeklinde işyerinde zamanında

olmaktır. Mücadeleyi zamanında başlatmak ve zamanında durdurmak gerekir. Hakemler saate bakmak için bir düdükle başlamalıdır. Güreşçiler üniformasız dövüğe başlamamalıdır. Tarafsız bir kişi, kendi tarafsızlık etiğini korumalıdır. Hakem uygunsuz hareket ederse, komisyon kararı ile tarafsızlıktan çıkarılır.

KIRGIZ MİLLİ GÜREŞLERİNİN ANALİZİNDE BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN ORGANİZASYONU, YÖNTEM

Araştırma çalışmalarının organizasyonu

Tez, geleneksel Kırgız güreşlerinin anlamını açıklamak, sosyal semboller arasındaki bağlantıyı önermek, sosyal anlam ve ulusal kimlik yaratmak için bir önerme efsanesini kullanır. Geleneksel Kırgız mücadelesine dayanan konsept, sosyal olay ve olguların ilişkili oldukları çevrede incelenmesine ve anlaşılmasına öncelik veren bir veri toplama yöntemi kullanır. Veri analizi (veri analizi ve yorumlama). Kullanılacak nitel yöntemlerden birinin “doğal gözlem” olduğu varsayımından hareketle bu yöntem (nitel araştırma), toplumsal bir olgu olan geleneksel Kırgız mücadelesi gözlemlenerek anlaşılabilir. Katılımcı olmayanlar gibi gruplar bu nedenle verilere ilk elden erişime izin verir. Çünkü bu yöntemle yapılan analiz, çalışmada nesnellik sağlamaktadır. Bireylerin ve grupların, gözlemcinin güreş, organizasyon, spor yapma veya sahadaki faaliyetlerine müdahale etmesine izin vermeden doğrudan gözlemlenmesi, onun doğrudan olduğunu gösterir. Bu bağlamda, bu tez önerisinde belirli bir istatistiksel analiz sunmaya gerek yoktur. Tez sırasında gerekli görülen istatistiksel analiz yapılır.

Araştırma çalışmasının metodolojisi

Çalışma nitel nitelikte birçok modeli içermektedir. Ayrıca betimleyici ve karşılaştırmalı bir doğal gözlem yöntemi kullanılmaktadır. Kavramsal çerçeve / araştırma modeli. Evren ve desen. Araştırma dünyası, Kırgız Cumhuriyeti'nde verilmiş ve verilmekte olan geleneksel bir mücadeledir. Çalışma, küresel evren bağlamında Suusamyır'da uzun mesafe güreşlerinde, Batken'de leylek güreşlerinde ve Bişkek'te Kırgız güreşlerinde özel izleme ve gözlem yapmayı amaçlamaktadır. Ayrıca her güreş

türü için ayrı federasyonlar bulunmaktadır. Araştırmanın evreni ve modeli olabileceği gibi, formüle ettikleri kurallar ve düzenlemeler de olabilir.

Kırgız milli güreşlerinin teknik yöntemlerinin müsabakalarda sıkça kullanılması.

1 Kırgız milli güreşinin sağ kanattan doğru tekniği

Ankette, sağ kanatta kullanılan Kırgız milli güreş tekniklerinin %92'sinin alış güreşinde, %70'inin Kırgız güreşlerinde kullanıldığı tespit edildi. Bu teknik tekniği farklı seviyelerdeki güreşçilerden ve çeşitli yarışmalarda kullanırlar ve çok fazla başarı yaratırlar.

Milli kırgız güreşte sol kanat tekniği

Milli kırgız güreşte solak tekniğinin etkili olduğu söylenebilir. Finalde çeşitli müsabakaların yapılacağı, Kırgız güreşlerinin %67'sinin, uzun mesafe güreşlerinin %80'inin kullanılacağı açık. Bu yönetime dayanarak bazı güreşçilerimiz becerilerini geliştirdiler ve becerilerini geliştirdiler.

Kırgızistan milli güreşinin ayakla hücum tekniği

Kırgız milli güreşlerinin %21'inde, klasik uzun mesafe güreşlerinin %28'inde ve leylek güreşlerinin %13'ünde ayak çağırma yönteminin kullanıldığı kanıtlanmıştır. Güreşçilerimizin çeşitli seviyelerdeki müsabakalarda güvenle kullanılabileceği ortaya çıktı.

Milli kırgız güreşin teknik yöntemi

Milli kırgız güreşlere göre alış güreşlerinde %84, Kırgız milli güreşlerinde ise %66 oranında kullanılmaktadır. Yöntemin ağırlıklı olarak çeyrek final öncesi %8-10, final bölümünde ise %2-4 oranında kullanıldığı gözlemlendi.

Kırgız milli güreşini tekmelemenin teknik yöntemi

Ayak tekmelemenin en ürkütücü yöntemlerinden biri, orta seviye güreşçilerimizin ulusal düzeydeki müsabakalarda sıklıkla etkin performans sergilemesidir. M: Kırgız milli güreşlerinin %24, klasik güreşlerin %26 ve düğünlerin %15 olduğu kanıtlanmıştır.

Milli mücadelenin iç çağrısı teknik bir oyundur.

Bu tekniğin genellikle güreşçiler tarafından birbirlerini kontrol etmek için, yani bir dövüşün başlangıcında kullanıldığı söylenir. Kırgızistan milli güreşlerinin %64'ünün güvenle yapıldığı tespit edilmiştir. Uzaktan güreşte sadece %16'sının kullanıldığı kanıtlanmıştır. Bu teknik yaklaşımın etkinliği orta düzeydedir.

Kırgız milli güreşlerinin %66'sında ve alış güreşlerinin %56'sında Tokonek Tushoo tekniğinin kullanıldığını öğrene bildik. Yerel yarışmaların %40'ını oluşturan bölgesel düğünler, yemeklerde en yaygın olarak kullanılanlardır.

Hızlı sağ kalça tekniği

Doğru kalça yöntemini uygulamak milli güreş ve alış güreşte en çok kullanılan tekniklerden biridir. Her seviyedeki güreşçiler tarafından kullanılır. alış güreşlerinde %84, leylek güreşlerinde %77, Kırgız güreşlerinde ise %75 kullanıldığı bilinmektedir. Bu yöntem, finallerde başarı elde etmek için her türlü yarışmada yaygın olarak kullanılmaktadır. Yerel ve uluslararası arenada popüler bir yöntemdir.

Hızlı etkili kompleks kombinasyon sol kalça tekniđi

Uluslararası müsabakalarda sol kalça yöntemini uygulayan güreşçilerimiz ađrının %10'unu güvenle işgal etmektedir. Klasik uzun mesafe güreşlerinde %81, Kırgız milli güreşlerinde %72, leylek güreşlerinde ise %66 olduđu belirlendi.

Kırgızistan Milli Güreşinde Sol Diz Teknik Hareketi

Bu tekniđin alış güreşlerinde %90, leylek güreşlerinde %80, Kırgız güreşlerinde ise %76 oranında kullanıldığı tespit edildi. Yöntemin etkinliği, yukarıda açıklandığı gibi orta düzeydedir.

SONUÇ

Beden eğitiminin hedeflerinden biri sağlıklı bir ulus, vatansever gençliktir. Vatanını savunan gençlerin, Kırgızistan milli mücadelesinin hormonal gelişim hareketlerini ve yöntemlerini akılcı bir şekilde kullanabileceklerine şüphe yoktur. Ülkenin geleceği gençler, genç güreşçilerin sağlığına ve esenliğine dikkat etmemiz gerekiyor. Gençleri milli güreşlere çekmek, vatansever, zeki, eğitilmiş güreşçiler ve şahsiyetler yetiştirmek.

Ankete farklı spor dallarından 50 güreşçi katıldı. Kırgızistan milli güreşinin 24 yöntemi ile ilgili çeşitli soruları yanıtladılar. Güreşçiler ulusal, dünya Universiade ve uluslararası yarışmalara katılarak iyi ve kötü sonuçlar elde ettiler. En iyi sonucun nedeni, 10 güreşçinin en iyi teknik yöntemle antrenman yapması %33, 8 güreşçinin en iyi teknik antrenman yapması %26, 6 güreşçinin genel antrenmanda %20, 4 güreşçinin en iyi ekipman ve manevra yapması %13,3, spor başarısı 2 güreşçi %6.6. Performans düşüklüğünün nedeni 12 güreşçinin %40'ının teknik antrenmanının kötü, 14 güreşçinin %46'sının zayıf teknik antrenmanın, %6'sının ise %20'sinin genel beden eğitiminin kötü olmasıdır. Yarışmada en çok kullanılan teknikler. Final öncesi: 18 güreşçinin %26'sı diz, karın germe, kalça yöntemi ile. Yarı finallerden önce: dönüş, sağ kalça, sol kalça, çömelme, hareket etme veya oturma, büküm 10 güreşçi %33. Güreşçilerin genel müsabakalarda kullandığı en yaygın hileler şunlardır: hücum hileleri, yöntem kombinasyonları, kontra ataklar, kontra ataklar (aldatma), defans, tekrarlanan hücumlar, aldatma, çifte aldatma.

Ulusal küreş yöntemlerinin farklı seviyelerdeki yarışmalardaki performansı yüzde bazında verildi: %21-24'ünde düşük bir yüzdesel el ele, ayakla ve sallama teknikleri gözlemlendi. Orta düzeyde yapılan manevraların %64-68'inin solak atlama, böğürme, koltuk altı tekme, tekme, tekme ve bütan kaldırma olduğu belirlendi. Müsabakalarda kullanılan etkili teknikler: sağ taraf atlama, sağ ve sol kalça, sağ ve sol diz, büküm, sırtüstü ve squat %77-84 idi. Araştırmamızda Kırgız milli güreşleri, alış ve leylek güreşlerinin teknik yöntemlerinin sınıflandırılmasında farklılıklar tespit edilmiştir. Ulusal güreş kurallarına uygun yöntemlerin kullanım özelliklerindeki farklılıklar. Güreşçilerin seviyelerine göre teknik yöntemlerin uygulanmasının yapısının

özellikleri belirlendi. Kırgız güreşlerini öğretmek öğrencilerin spora olan ilgilerini artırmak için teknik ve taktik egzersizlerin etkin kullanımı etkilidir. Alistirmaları öğrenerek eğitim sürecini harekete geçirir. Kırgız güreşinde gerekli becerileri geliştirir ve bilinçli spor davranışını ve yarışmalara kapsamlı bir şekilde hazırlanmasını teşvik eder. Çeşitli tekniklerin sürekli olarak uygulanması da olumlu bir etkiye sahip olacak ve çocuklara teknik beceriler öğretmek Kırgız güreşlerine olan ilgilerini artıracaktır. Güreşçilerin yaşına, sağlığına ve sportmenliğine uygundur, duyguları üzerinde büyük etkisi vardır, düzenli antrenmanlarını teşvik eder ve seviyelerini yükseltir. Kırgız milli güreşinin teknik meydana gelmek tekniklerini kaldırma, kalça, yere vurma, tekme atma gibi çeşitli şekillerde gerçekleştirmenin yolları vardır.

Araştırmamızda milli Kırgız küreş, alış ve leylek güreşlerinin teknik yöntemlerinin güreş kurallarına uygun olarak sınıflandırılmasında farklılıklar görülmüştür. Müsabakalarda, antrenman sürecinin farklı aşamalarında ve farklı aşamalarında güreşçilerin antrenmanlarına bağlı olarak farklı teknikler kullandıkları tespit edilmiştir.

Kırgız milli güreşinin alış güreş teknikleri ve leylek güreşi müsabakalarında kullanılan teknikler: sırtüstü, sağ kalça, sol kalça, squat, sağ ve sol yan atlama, sağ-sol diz, büküm, sırtüstü vb. tekniklerin kullanım alanları belirlendi. Sonuç olarak Kırgız güreşleri ile ilgili çalışmaların ve bilimsel literatürün eksikliğinin günümüzün en büyük sorunu olduğunu ve çağın gereği olarak milli sporlarla ilgili araştırmaların devam edeceğini belirtiyoruz.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

Алиханов И.И. Тактика вольной борьбы В сб. «Спортивная борьба» Алиханов И.И., Шахмурадов Ю.А. – М., ФиС, 1985, с. 30-33.

Абрамзон С.М. Киргизи и этногенетические и историко-культурные связи –Л 1971, 300с.

Алиханов И.И. Техника и тактика вольной борьбы. Алиханов И.И. – М.: ФиС, 1986. – С. 303.

Анаркулов Б.Х. Научно-педагогические основы скоростно-силовой подготовки занимающихся кыргызской национальной спортивной борьбой куреш автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 Б.Х.Анаркулов – Алматы, 2006. – 26 с.

Анаркулов Х.Ф. Вопросы физического воспитания в творчестве Ч. Айтматова материалы Международной научной конференции молодых ученых КГИФК Х.Ф.Анаркулов, Рустам кызы Бактыгуль. – Бишкек, 2001. – С. 258–263.

Анаркулов Х.Ф. Кыргызские народные подвижные игры, физические упражнения и современность автореф. дис. ...докт. пед. наук: 13.00.04; 13.00.01 Х.Ф.Анаркулов – М., 1993. – 48 с.

Анаркулов Х.Ф. Пути возрождения Кыргызской народной физической культуры Х.Ф.Анаркулов Современное состояние и перспективы развития национальной физической культуры материалы научно-практической конференции. – Бишкек: КГИФК. – 2005. – С. 7-15.

Анаркулов Х.Ф. Пути повышения эффективности физического воспитания учащихся V–VII классов с учетом региональных факторов и использования народных подвижных игр автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 Х.Ф.Анаркулов. – Фрунзе, 1980. – 22 с.

Анаркулова А.Х. Функциональные основы физической подготовки как базовая сторона спортивного мастерства юных курешистов автореф. дис. ...канд. мед. наук: 03.00.13. А.Х.Анаркулова. – Бишкек, 2005. – 23 с.

Анохин П.К. Опережающее отражение действительности Вопросы философии Анохин П.К. – 1962, №7. – С. 97-111.

Арстанбеков СА., Абдырахманов Б.А., Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн техникалык классификациясы жана өзгөчөлүктөрү, диссертациясы 2016 ж.

Абу Али Ибн Сина Канон врачебной науки 1025,-283 с.)

Байман Ф.Е. Киргизская национальная спортивная борьба куреш как одно из средств физического воспитания молодежи автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04 Ф.Е Байман – Фрунзе, 1972. – 22 с.

Балдаев К.В. Содержание и методика преподавания базовой техники вольной борьбы в институтах физической культуры канд, дисс.Балдаев К.В. – М., 1989. – С. 234.

Барыкина Г. А. Давняя Археология 1962. -200 с.

Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов Ю.В.Верхошанский – М.: ФиС, 1988. – 31 с.

Воловик А.Е. Некоторые вопросы тактики в классической борьбе Воловик А.Е.Теор и практ.физ.культ. – 1958. –Т. XXI, вып. 3. – С. 168-173.

Галковский Н.И. Борьба Галковский Н.И., Катулин А.З., Чионов Н.Г.– М.: ФиС, 1952. – 447 с.

Грачев А.В. Учение о тренировке. М. Физкультура и спорт. М-1971. 255 с.

Зациорский В.М. Физические качества спортсмена основы теории и методики воспитания Зациорский В.М. – М.: ФиС, 1966. – 200 с.

Игуменов В.М. Спортивная борьба Игуменов В.М., Подливаев Б.А. – М.: Просвещение, 1993. – С. 23-32.

Калилов У.Ж. Единство видов спортивной борьбы и их взаимосвязь с кыргызской национальной борьбой куреш автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 – У.Ж.Калилов. – Алматы, 2007. – 26с.

Карапетян А.С. Опыт подготовки юных борцов В сб. «Спортивная борьба». – М.: ФиС, 1981. – С.32-33.

Классическая борьба учебное пособие для тренеров Под, ред. А.З. Катулина. – М.: ФиС, 1962. – 200 с.

Клавдий Элиан Пестрые рассказы 1989. -256 с.

Кундун Л.М. Жалгыз дене тарбия жана спорт 1999. – 200 б.

Кондрацкий И.А. Основы методики становления и совершенствования технико-тактического мастерства в классической борьбе Кондрацкий И.А., Грузных Г.М., Игуменов В.М. и др. – Омск, 1984. – 86 с.

- Ленц А.Н. Классическая борьба Ленц А.Н. – М.: ФиС, 1960. – 215 с.
- Ленц А.Н. Тактика в спортивной борьбе Ленц А.Н. –М.: ФиС, 1967. – 214 с.
- Мамытов А.М. Теория спорта А.М.Мамытов – Бишкек: Технология, 2001. – 260 с.
- Матвеев Л.П. Теория физической культур Л.П.Матвеев – М.: Физкультура и спорт, 1991. – 395 с.
- Матушак П.Ф. Сто уроков вольной борьбы Матушак П.Ф. – Алма-Ата, 1990. – 304 с.
- Миндияшвили Д.Г. Контратакующие действия в вольной борьбе Миндияшвили Д.Г и др. – Красноярск, 1985. – 69 с.
- Начальный этап в многолетней подготовке борцов Пилюян Р.А. – МОГИФК, 1991. – 83 с.
- Нелюбин В.В. Методика фазного обучения контрприемам Нелюбин В.В. – Л., 1980, 35 с.
- Петров Р. Совершенствование технико-тактического мастерства борцов Петров Р.– София: Медицина и физкультура, 1978. – 272 с.
- Пилюян Р.А. Индивидуализация подготовки спортсменов в видах единоборств докт. дисс. Пилюян Р.А.–М., 1985. – 371 с.
- Пилюян Р.А. Узловые вопросы многолетней подготовки борцов методическое пособие Пилюян Р.А. – МОГИФК, 1988, 28 с.
- Пойманов В.П. Рационализация сопряженной тренировки технико-физической направленности борцов высокой квалификации автореф.канд.дисс. Пойманов В.П. – Л., 1982. – 20 с.
- Преображенский С.А. Борьба – занятие мужское Преображенский С.А.– М.: ФиС, 1978. – 176 с.
- Пытлясинский В.А. Французская борьба Пытлясинский В.А. – С-Петербург, 1986.
- Рождественский А.П. Кыргыз улуттук спорт жана оюндар А.П.Рождественский. – Ф., 1928
- Сорокин Н.Н. Спортивная борьба Сорокин Н.Н. – М.: ФиС, 1960. – 484 с.
- Ю.С.Шоломинцкий Физкультура и спорт узбекской СССР М- ФиС, 1992.-89с.

